

Sábme jállu – Sámedikki dieđáhus dásseárvvu birra

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Ovdasiidu čájeha Sámedikki čalmmusteamis ON riikkaidgaskasaš beaivvi veahkaválddi heaittiheami nissoniid vuostá, skábmamánu 25. b. Sámediggevistii čuvgehuvvo oránšan juohke jagi. Govva: Åse Margrethe Paulsen Pulk / Sámediggi.

Jállot (julevsámegiella)

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Sisdoallu

OVDASÁTNI.....	5
1. ÁLGU.....	7
1.1 DUOGÁŠ.....	8
1.2 PROSEASSA.....	9
2. ÁDGIRUŠŠANSUORGGIT	10
2.1 SOHKABEALLEDÁSSEÁRVU	10
2.1.1 <i>Rámmat ja definišuvnnat</i>	11
2.1.2 <i>Stáhtus ja hástalusat</i>	12
2.1.3 <i>Mihttu</i>	17
2.1.4 <i>Strategiijat</i>	17
2.2 SEKSUÁLA SODJU JA SOHKABEALLEIDENTITEHTA	19
2.2.1 <i>Rámmat ja definišuvnnat</i>	20
2.2.2 <i>Stáhtus ja hástalusat</i>	21
2.2.3 <i>Mihttu</i>	24
2.2.4 <i>Strategiijat</i>	24
2.3 VEAHKAVÁLDI SÁMI SERVODAGAIN.....	25
2.3.1 <i>Rámmat ja definišuvnnat</i>	26
2.3.2 <i>Stáhtus ja hástalusat</i>	26
2.3.3 <i>Mihttu</i>	31
2.3.4 <i>Strategiijat</i>	31
2.4 DOAIBMAVÁDJIT SÁPMELAČČAT	32
2.4.1 <i>Rámmat ja definišuvnnat</i>	33
2.4.2 <i>Stáhtus ja hástalusat</i>	34
2.4.3 <i>Mihttu</i>	36
2.4.4 <i>Strategiijat</i>	36
2.5 VAŠSICEALKÁMUŠAT JA VAŠŠIRIHKOLAŠVUOHTA	36
2.5.1 <i>Rámmat ja definišuvnnat</i>	37
2.5.2 <i>Sáhtus ja hástalusat</i>	38
2.5.3 <i>Mihttu</i>	40
2.5.4 <i>Strategiijat</i>	40

3	EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT	41
4	MILDOSAT.....	41
	<i>RIEVTTÁLAŠ GÁLDU</i>	<i>41</i>

Ovdasátni

Sámi servodat lea rievdamin. Áigeguovdilis gažaldat sámi servodagain lea mo dáruiduhttin lea váikkuhan min servodahkii dásseárvoperspektiivvas. Midjiide ii leat leamaš vejolaš mánggabeallásaččat áddet iežamet álgoálbmogin dásseárvoperspektiivvas.

Servodatnorpmat ja sohkabeallerollat leat rievdan hui ollu moatti logijagis. Mii leat kultuvrralaš gealddus gaskal árbevirolaš sámi servodaga ja dálá vuordámušaid modernitehtii. Dásseárvobargu rievdá maiddá Sámis. Eanet sámit válljet rabasvuoda čearddalašvuoda, seksuála sojuid ja doaibmavádjitvuodaid ektui. Ollugiidda lea rabasvuodha dan vealaheami ja daid vaššicealkámušaid ektui maid sámit leat vásihan mánga čuohte jagi, šaddan diehttelassan. Sámit njulgejit čielggi eai ge šat luoitte ovdagáttuid alvvahuhttit iežaset eai siskkáldasat sámi servodagas eai ge eanetlohkoservodaga ektui ge. Eanet rabasvuodha ja searvadahttin dásseárvodigaštallamii dárbbášuvvo demokratiserenprošeavttas Sámis.

Sámi nissonat organiserejedje iežaset jagi 1910 juo. Brurskanen sámi nissonsearvvi ásahedje gievrras nissonat geat lágidedje vuosttaš sámi riikačoahkkima, sámečoahkkima, jagi 1917. Okta ovddasmanni nissoniin lei Elsa Laula Renberg gii erenoamážit ávžžuhii nissoniid bargat sámi áššiiguin.

Maŋŋá ásahuvvojedje sámi nissonorganisašuvnnat, Sámi NissonForum ja Sáráhká. Dain lea leamaš deatálaš váikkuhus sámi dásseárvorahčamii.

Sámedikki vuosttaš dásseárvočilgehus meannuduvvui dievasčoahkkimis jagi 2004. Vuoruhuvvon suorggit Sámedikki bargui ledje sohkabealledásseárvu, veahkaválddi vuosttaldeapmi ja gierdevašvuodha iešguđet seksuála sojuide. Dan rájes lea Sámedikki bargu ovdánan nu ahte dat maid fátmasta doaibmavádjigiid dásseárvvu ja vuosttaldeami vaššicealkámušaide ja vašširihkolašvuhtii. Dásseárvodieđáhus galgá čuovvuluvvot doaibmaplánain mas leat konkrehta doaibmabijut.

Dásseárvvuin mii bargat ovttas, oktagaslaččat ja servodahkan. Muhto muhtumat ražastit eanet go earát ja sii leat mielde cuvkeamin tabuid. Háliidan erenoamážit váldit ovdan sámiid geat leat válljen rahpasit hállat seksuála illastemiid ja veahkaválddi birra. Sii leat hui duostilat ja mun dieđán ahte sii bákčasiiguin leat mitalan maid sii leat vásihan. Muiet ahte dii leppet mielde dahkamin min servodaga eanet oadjebassan buohkaide.

Dat ahte beassat eallit nu mo mii leat ja ráhkistit su gean mii háliidit, lea vuodđovuogiatvuodha. Sohkahealli dahje doaibmannákca ii galgga bidjat ráddjehusaid. Mun sávan ahte sámi servodat galgá leat rabas ja čáhkil buohkaide. Mii dárbbášit min mánggabealatvuoda ja mii dárbbášit buohkaid dasa ahte sáhttit dustet boahttevuoda goargadis álbmogin.

Mánga čuohtejagi dáruiduhttin ja vealaheapmi leat vuolggahan ovdagáttuid ja hiddjádusa. Dál oaidnit ahte sámit eai šat dohkket bilkidemiid ja áitagiid. Eanebut ja eanebut mitalit rahpasit dan birra mii sidjiide lea dáhpáhuvvan ja sii leat mielde bidjamin ovddasvástádusa dohkketmeahtun láhttemiin sidjiide geat hiddjedit.

Háliidan giitit din buohkaid hui ollu go leppet guoddán losit noađi go mii earát. Din rahčamuša árvvu ii sáhte mihtidit.

Háliidan maid giitit min ovttasbargoguimmiid sihke našuvnnalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Mii vásihit ahte ollu buorit fámut barget dan ala ahte sámiin galgá leat iežaset lobálaš sajádat servodagas. Min oktiigulleašvuodha máilmmi eará álgoálbmogiiguin, geain leat ollu dat seamma hástalusat go mis dásseárvosuorggis, galgá álo leat čielggas ja sealvvas.

Sávan lihku viidásat bargui áсахemiin dásseárvosaš sámi servodaga.

Aili Keskitalo
Presideanta

¹ Gowva: Kenneth Hætta

1. Álgu

Brurskanken sámi nissonsearvi lahtut, geat lágidedje sámečoahkkima Troantes jagi 1917. 150 čoahkkinoassálastiin ledje 40 nissona. Maŋábealde: Lisa Barrock, Brita Brantfjeld, Sofie Mathiasen, Malla Vesterfjell, Kristine Stinnerbom. Čohkkámin: Elsa Laula Renberg, Ellen Lie, Ellen Olsen, Gunhild Granefjeld. Ovddabealde: Anna Andersen ja Maria Pedersen.

Govva: Hilfling-Rasmussen/NTNU Universitehtagirjerádjju.

Elsa Laula Renberg (1877-1931)

Elsa Laula Renberg lei sámi organisašuvdnaovddasmanni. Laula Renberg adnojuvvo okta sámi álbmoga deataleamos ovddasmannin goassege. Son bajásšattai váhnemiiddisguin geat doaimmahedje boazodoalu Norgga ja Ruoŋa rádjaguovlluin, ja jottkii boazodoaluin maŋágo náitalii. Elsa Laula Renberg lei okta dain hárvanaš nissoniin geat válde oahpu dan áiggi, ja son lei oahppan jorrdamovran.

Son gulai dan Stockholmma studeantabirrasii geat barge sámi vuoigatvuođaid ovddas. Ovttas sii vuođudedje máilmmi vuosttaš sámesearvi jagi 1904: *Lapparnas Centralförbund*. Maŋágo fárrii Norgga beallái lei Laula Renberg mielde vuođudeamen *Brurskanken sámi searvi*, Musseres jagi 1907 ja vuođudii jagi 1910 *Brurskanken sámi nissonsearvi*.

Easka go Brurskanken sámi nissonsearvi vuođduvuvui, de ovdánedje áššit. Elsa Laula Renbergain ovdaolmmožin sii ledje gievrrat ja árjjalaččat, ja sii plánejedje lágidit vuosttaš

sámi riikačoahkkima Troantii jagi 1917. Ovttas earret eará Brurskanken sámi nissonsearvi stivrrain ja vehkiiguin Ellen Lie ja Anna Löfwander-Järvson son lágidii jagi 1917 Sámečoahkkima, vuosttaš sámi riikačoahkkima, mii dollojuvvui guovvamánu 6.-9. b. Troantes. Bovdejumis ávžžuhuvvojedje erenoamážit nissonat searvat ja 150 oassálastiin ledje 40 nissona.

Bovdejumis lei erenoamáš ávžžuhus sámi nissoniidda doarjut organisašuvdnabarggu:

«Ikke en eneste kvinde bør savnes i vår forening. Vi tror at naar samekvinderne slutter sig sammen med store maal for øiet at gjøre noget for folket, vil de snart finde midler hvorved de paa sin maade vil bidrage til at maalet naaes.»

Sii nagodedje doalahit mobiliserema, ja čuovvuleaddji čoahkkimat lágiduvvojedje jagiid 1920 ja 1921. Elsa Laula Renberga ángiruššan adnojuvvo dál hui stuorra árvvusin sámi servodagas. Jagi 1917 riikkačoahkkima rahpanbeaivi, guovvamánu 6. b., ávvuduvvo dál sámiid álbmotbeaivin Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas.

Sámedikki dásseárvobarggu mihtu:

- Sámi servodat seamma vuoigatvuođaiguin ja vejolašvuođaiguin buohkaide.

Dán mihtu juksama vuolggasadjin lea ahte dásseárvu guoská buot servodatsurggiide ja galgá leat integrerejuvvon oassi Sámedikki barggus, beroškeahhtá earret eará sohkaalis, doaimmannávccas, čearddalašvuođas ja sojus. Danne guoská dásseárvu buot Sámedikki politihkkasurggiide, ja danne galgá dásseárvu leat integrerejuvvon oassi juohke fágasuorggis.

Veahkaválddi, illastemiid, vaššicealkámušaid ja vašširihkolašvuođa vuosttaldeapmi leat Sámedikki barggu vuoruhuvvon suorggit. Dieđáhus láchčá vuođu Sámedikki dásseárvopolitihkalaš ángiruššansurggiide, hástalusaid, mihtuide ja strategijjaide.

Dásseárvobargui lea deatalaš áddet hástalusaid vealahanvuđot ovtastusaid oktavuodas, nu gohčoduvvon interseksjonalitehta. Go lea doaimmavádjit sápmelaš, de sáhttet deaividit eará hástalusat ja dalle dárbbasuvvojit eará doaimmabijut dásseárvosaš fálaldagaid oktavuodas, go dat mat eanetlohkoálbmogis muđui leat.

1.1 Duogáš

Sámedikki vuosttaš doaimmaplána dásseárvvu várás gustui áigodahkii 2009-2013. Das čuočču: «Doaimmaplána duogážin lea čalmmustahttit dásseárvobarggu, ja seammás váikkuhit dasa ahte dásseárvobargu ii leat dušše sánit, muhto maiddá doaimma.» Plánas ledje golbma ángiruššansuorggi: Dásseárvu sohkaaliid gaskkas, gierdevašvuohta iešguđet seksuála sojuide ja veahkaválddi vuosttaldeapmi lagas gaskavuodain. Doaimmaplána lea maŋŋá čuovvuluvvon Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čilgehusain jagi 2012.

Muohtačalmmit – julggaštusas, Sámediggeráđi áigodaga 2017-2021 politihkalaš vuođus, celkojuvvo: «Ovttasbargoguoimmit áigot oččodit dakkár servodaga mas buot olbmui lea seamma árvu beroškeahhtá sohkaalis, sojus, oskkus dahje kultuvrralaš ja sosiála duogážis. Doaimmabijut ovtadássásaš Sámi várás fertejit fátmastit viidát, miellaguottuid duddjoma rájes servodagas, skuvlavuogádagas ja bargoeallimis, gitta bargiid oahpaheami rádjai fidnoahpuin.»

Seamma julggaštusas lea sámediggedieđáhus LHBTIQ+ birra vuoruhuvvon áŋgiruššansuorgin sihkarastin dihtii LHBTIQ+ olbmuid dásseárvvu. Dat lea okta dásseárvodieđáhusa áŋgiruššansurggiin mas maiddái leat mihttu ja strategiiat dán jovkui.

Sámediggi lea áigodagas 2018-2020 meannudan 5 dásseárvopolitihkalaš čilgehusa vuodđun dieđáhusii Sámedikki dásseárvopolitihka birra:

- Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čilgehus seksuála soju ja sohkaalleidentitehta birra (2018)
- Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čilgehus veahkaválddi birra sámi servodagain (2019)
- Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čilgehus doaibmahehttehusa (2019)
- Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čilgehus vaššicealkámušaid ja vašširihkkosiid birra (2019)
- Sámediggeráđi čilgehus sohkaaldásseárvvu birra (2020)

Jagi 2020 juolludii Sámediggi doarjaga sámi dásseárvorganisašuvnnaide oktii buot 314 000 ru ja 350 000 ru doaibmabijuide vuosttaldit veahkaválddi lagas gaskavuođain sámi servodagain.

1.2 Proseassa

Fága- ja politihkkasuorgi dásseárvu lea ovdánan nannosit maŋimus jagiid Sámis. Nanna beroštupmi sámi servodagas veahkaváldái lagas gaskavuođain, gierdevašvuohta iešguđet sohkaalldovddahemiide ja seksuála sojuide, vaššicealkámušaide, sohkaalldásseárvui ja doaibmavádjitvuođaide lea váikkuhan rabasvuhtii ja politihkalaš čalmmusteapmái. Dát ovdáneapmi lea váikkuhan dasa ahte Sámediggeráđdi lea áŋgiruššan eanet surggiiguin go ovdal, ovdamearkka dihtii vaššicealkámušaiguin ja dásseárvvuin ja gierdevašvuođain daid sámiid várás geain leat doaibmavádjitvuođat.

Sámedikki bargu lea sihke nationála ja riikkaidgaskasaš bargu. Ovttasdoaibman ja gulahallan eará álgoálbmogiiguin dásseárvvu birra addá máhtu suorggi hástalusaid birra riikkaidgaskasaččat. Sámedikki jahkásaš oassálastin ON nissonkommišuvdnii leamaš árvvolaš.

Maŋimus áiggiid lea digaštallojuvvon mo feminismma sáhttá áddet álgoálbmotoktavuođas. Rahčama feministtalaš vuoigatvuođaid bealis ferte áddet veahádatperspektiivva vuođul ja dat rahčan lea dávjá lassin eará vuoigatvuođarahčamušaide. Deatalaš livččii diehtit maid sámi nissonat dárbbášit vai šattašedje dásseárvosaččat sámi albmáiguin.

Oktavuohta sámi birrasiiguin ja organisašuvnnaiguin lea deatalaš Sámedikki politihkkaovddideapmái dán suorggis. Sámi nissonorganisašuvnnain lea posiitiiva váikkuhus Sámedikki bargui. Sámi NissonForum ja Sáráhkka leat máŋga jagi bargan dásseárvvuin sámi servodagas. Dán áigodagas ii leat ii oktage doaibmi sámi dásseárvorganisašuvdna albmáid várás, ja dat lea hástaleaddjin buot sohkaaliid dásseárvoperspektiivvas. Sámediggi árvusatná go organisašuvnnat hástalit min dásseárvogažaldagain ja go sii loktejit dásseárvopolitihkalaš áššiid sámi servodagain oppalaččat.

Lea maid ásahuvvon buorre ovttasbargu máŋggain eará organisašuvnnain ja ásahusain Norggas. Namuhit sáhttá:

- Ovttasbargošiehtadus lea dahkkojuvvon Dásseárvu- ja vealahusáittardeaddjin jagi 2018.
- Sámediggi lea ovttasbargan Fokus, Utsatt mann, Krisesentersekretariatet, Norges institusjon for menneskerettigheter ja Kvinnefronten nammasaš organisašuvnnaiguin iešguđet lágidemiid oktavuodas. Dán listtas eai leat buot ovttasbargoguoimmit, muhto čájeha muhtumiid.
- Sámediggi lea, ovttas Justiisadepartemeanttain, ruhtadan dutkanraportta: «Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit.» Raporta čálmustahtá veahkkeapparáhta hástalusaid go sis lea oktavuoha illastuvvon sámiiguin.
- Sámediggi lea maŋimus jagiid čálmustahtán Nissonbeavvi, njukčamánu 8. b., ja ON riikkaidgaskasaš beavvi veahkaválddi heaittiheami várás nissonolbmuid vuostá, skábmamánu 25. b .

2. Áŋgiruššansuorggit

Áŋgiruššansuorggit leat sohka bealle dásseárvu, seksuála sodju ja sohka bealleidentitehta, veahkaváldi servodagas, dásseárvu ja gierdevašvuoha sámiide geain leat doaimavádjigat, ja vaššicealkámušat ja vašširihkolašvuoha.

2.1 Sohka bealle dásseárvu

Sámedikki dievasčoahkkin 2017-2021. Govva: Kenneth Hætta.

2.1.1 Rámmat ja definišuvnnat

Kategoriija «sohkabealli»

Sohkabeliid gaskasaš dásseárvvu stáhtus čájehuvvo juridihkalaš sohkabeallekategoriijaid «nisu» ja «almmái» vuodul. Dat lea dannego dat almmolaš statistihkka mas sohkabeallemolsašuddit leat mielde, lea váldoáššis vuodđuduvvon dan guovtti sohkabeallekategoriijii «nisu» ja «almmái» maid eiseválddit registrerejit.

Dat mearkkaša ahte earret eará transolbmuid sohkabealledásseárvvu stáhtus ii leat mielde loguin. Oassekapihttalis seksuála soju ja sohkabealleidentitehta birra leat eará sohkabealleidentitehtat ja sohkabealledovddaheamit válddahuvvo lagabui.

Sohkabealledásseárvu

Dásseárvu sohkabeliid gaskkas mearkkaša ahte nissonat ja albmát sáhttet searvat servodahkii seamma eavttuid vuodul (NOU 2012:15, 2012; Danielsen, Larsen ja Ovesen, 2013). Oassálastin seamma eavttuid vuodul mearkkaša ahte leat ovttalágan vejolašvuodát, vuoigatvuodát ja eallinvejolašvuodát. Dat mearkkaša maiddá dat ahte Leahkit searvvis, ja ahte ii dárbbáš vásihit veahkaválddi, bákku, marginaliserema ja vealaheami (Danielsen, Larsen ja Ovesen 2013, NOU 2012:15, 2012).

Go lea sáhka dásseárvvus, de ii leat doarvái dušše árvvoštallat erohusa gaskal nissoniid ja albmáid. Sihke nissonjoavkkuin ja almmáijoavkkuin leat molsašuddamat ja erohusat. Ovdamearkka dihtii sáhttet veahádatnissonis leat iešguđetlágan eallindillehástalusat ja eavttut maidda lassin sohkabeallái ja čearddalašvuhtii, sosioekonomalaš duogáš, buolva ja ahki, oahppodássi, doaibmannávccat, seksuála sodju, sohkabealleidentitehta dahje sohkabealledovddaheapmi váikkuhit. Dat mearkkaša ahte erohusat oahpus, bálkkás, dearvvašvuodas ja eará eallinsurggiin sáhttet sorját eanet fáktoriin go dušše sohkabealis.

Dan sohkabealledásseárvvu stáhtusgova, maid mii buktit ovdan dás, ferte geahččat máhtu oktavuodas eará vealahusvuoduid birra.

Sohkabeallerollat ja sohkabeallestereotiipat

Sohkabeallerolla lea norpmaid ja vuordámušaid čoahkki mii čatnasa dasa ahte eallit nissonin dahje almmájin, gándan dahje nieidan. Sohkabeallerollat sáhttet mearridit jurddašanmáliid, dovduid ja láhttema. Dat addet maid vuordámušaid dasa maid berre oaivvildit ja mas berre beroštit.

Stereotiipa lea oppastahttojuvvon govastallan das mo dihto olmmošjoavku lea, ovdamearkka dihtii dihto čearddalašvuodaid dahje fidnojoavkkuid birra. Dakkár govahallan ii rievdda vel dalle ge go deaivvada dáid joavkkuid olbmuiguin vaikke vel daid olbmuid iešvuolta ii heive stereotiipii. Sohkabeallestereotiipa lea liiggálaš oppastahttin das mo gánddat ja nieiddat galget neaktit ja láhttet.

Raporttas nr. 2 2017 «*Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit*» *Veahkkeapparáhta ja politiija vásáhusat veahkaválddiin lagas gaskavuodain sámi servodagain* maid Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) lea almmuhan, boahká ovdan ahte árbevirolaččat lea sámi nissoniid ja albmáid ovdagovvan dat ahte galgá leat gievrras ja buoššuduvvon olmmožin, gii ii čájjet geahnohisvuoda, muhto čuožžu stargadit ja girdá buot.

Ođđaáiggerievdamat sámi servodagain hástalit ásahuvvon sohkabeallerollaid. Erenoamážit árbevirolaš ealahusain dominerejit albmát ja dat dagaha ahte albmát mearridit norpmaid ja

dábálašvuođa. Sámi servodagain lea leamaš dakkár sodju ahte ii galgga rahpasit hállat dihto fáttáid birra, nu go sohkabeali, seksualitehta, illastemiid ja riidduid birra. Manjimus jagiid lea eanet deaddu biddjojuvvon earret eará dásseárvui ja dat lea dagahan álkibun hállat sohkabealledásseárvvu ja iešguđet sohkabealleidentitehtaid birra ja veahkaválddi birra sámi servodagain.

Dál leat ain sohkabeallestereotiipat sámi servodagain mat earret eará leat mielde seksualiseremin nissoniid. Leaikkastallamat sohkabeallestereotiipaid birra mas ovdal eai beroštan olus, cuiggoduvvojit dál ollu eanet. Buot sámi ásašusain lea ovddasvástádus das ahte searvat digaštallamiidda sohkabeallerollaid birra, ja das maddái nissoniid govahallama birra ja eará guottuid birra nissoniid ektui.

Skipper Sandra:– Mannfolkene snakker babyspråk til meg

Forsikringsselskapet trodde hun ringte feil og båtselgere snakker babyspråk. Dette er virkeligheten for skipper og fisker Sandra Andersen Eira.

Astrid Krogh
@AstrKrogh
Journalist

Publisert 18. feb. 2017 kl. 09:09

– Jeg ringte forsikringsselskapet for å forsikre den nye båten. Jeg rakk bare å presentere meg før jeg fikk beskjed om at jeg måtte ha ringt feil ettersom de forsikrer fiskebåter.

I november i fjor bestemte Sandra Andersen Eira seg for å kjøpe egen sjark og ansette sitt eget mannskap. Siden da har diskrimineringen økt, ifølge henne.

Govva: Šearbmagovva NRK.no neahttasiiddus.²

2.1.2 Stáhtus ja hástalusat

Norga adnojuvvo okta dain eanemus dásseárvosaš riikkain máilmmis, nubbin 153 riikkas Global Gender Gap Report 2020 mielde. Dán raporttas árvvoštallojuvvot dakkár suorggit go bargoeallin ja ekonomija, oahppu, dearvvašvuhta ja politihkka.

² <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/skipper-sandra--mannfolkene-snakker-babysprak-til-meg-1.13381964>

Vaikke vel Norga oppalohkái ceavzá bures ja adnojuvvo okta máilmmi eanemus dásseárvosaš riikan, de čájehit logut maiddá hástalusaid. Earret eará lea Norga 95. sajis go guoská dasa ahte galle jagi vurdojuvvo buorre dearvvašvuohta ja 31. sajis go guoská dásseárvui oahpus. Nissoniid ja albmáid dásseárvu oassálastin politihkalaš ja almmolaš mearridanproseassaide lei okta Eurohpáráđi áigodaga 2014–2017 dásseárvustrategiija viđa váldosuorggis. Dan njealji eará surggiin lei sáhka das ahte vuosttaldit sohkabealletereotiippaid ja sexismma, eastadit ja vuosttaldit veahkaválddi nissoniid vuostá, dáhkidit nissoniidda seamma beassama riektái, ja bargat dan ala ahte dásseárvu integrerejuvvo politihkkii.

Go gearddi lea nu ahte sámi servodagas leat uhccán sierra kategoriijat eanaš almmuhuvvon statistihkain, de lea erenoamáš hástaleaddjin háhkat buriid analysaid eanaš fágasurggiin mat leat jurddašuvvon sámi dilálašvuođaide. Sámediggi lea mángii čujuhan dán čuolbmačilgehussii ja áigu čuovvulit dan iešguđet proseassain. Daid háviid go lea leamaš vuodđu dakkár analysaide, de čájehuvvo ahte doppe leat erohusat gaskal dáža ja sámi servodaga mii bijašii vuoddu erenoamážit heivehuvvon politihkkii ja doaibmabijuide, ovdamearka dihtii dearvvašvuođa ja veahkaválddi oktavuodas. Maiddá lea nu ahte dat analysat mat sáhttet biddjojuvvo ovdan, leat dat mat gusket sámi eanetlohkoguovlluide gos mii diehtit ahte sámit leat eanetlogus álbmogis.

Nubbi ovdamearka lea dat proseassa mii álggahuvvui árrat 2000-logus go lei čielga bonjuvuota daid nissoniid ja albmáid ovddastusas geat jienastuvvojedje Sámediggái. Dát máhttu dagai vejolažžan čađahit doaibmabijuid ja njulget dán bonjuvuota ja Sámedikkis lea dál sullii seamma nisson- ja almmáiovdastus.

Dásseárvobargu galgá guoskat buohkaide

Dásseárvvus sohkabeliid gaskkas lea sáhka iešmearrideamis, vuoiggalašvuođas ja ovttáárvosašvuođas, sihke oktasaččat ja oktagaslaččat. Nissoniin ja albmáin galget leat seamma vuoigatvuođat, geatnegasvuođat ja vejolašvuođat buot servodatsurggiin. Indiviidda ja guhtet guoibmámet árvvusatnin lea deatalaš dán oktavuodas. Juksan dihtii duohta dásseárvvu, ferte muhtumin čađahit iešguđet doaibmabijuid nissoniid ja albmáid várás.

Sohkabealledásseárvu adnojuvvo dávjá nissonáššin, muhto mis lea buohkain ovddasvástádus dásseárvosaš servodagas ja eavttuin dasa.

Sámediggi berre láidestit buorin ovdamearkan dásseárvvu oktavuodas. Dán áigodagas lea Sámedikkis sullii seamma sohkabealleovddastus válljejuvvon áirasiid gaskkas. Vai Sámedikkis galgá leat lobálašvuohta sámi álbmogis, de lea deatalaš ahte sámepolitihkka guoská buohkaide. Ii leat doarvái čujuhit goappašiid sohkabeliid dásseárvu ovddastussii stivrrain ja ráđiin. Dasa lassin ferte ovttasbargat daid dásseárvuorganisašuvnnaiguin main leat buot sohkabealit háhkan dihtii eanet oainnuid dásseárvopolitihkkii.

Sihkarastit nissoniidda ja albmáide oassálastima stivrraide ja doaibmamušaide

Sámi servodagain oppalaččat, ja Sámedikkis erenoamážit, lea deatalaš deattuhit seamma sohkabealleovddastusa stivrrain ja doaibmamušain buot dásiin. Ovttalágan mielváikkuheapmi doppe gos mearrádusproseassat čađahuvvojit, lea sávahahtti vuoiggalašvuođaoainnu ja demokrátalaš vuhtiváldima geažil ja dan sávdaga vuodul ahte sáhttit ávkkástallat olmmošlaš resurssaiguin buoremus lági mielde. Áššesurggiin galgá leat seamma sohkabealleovddastus.

Oahppu

Go čearddalašvuohta ii leat registrerejuvvon almmolaš registariidda, de ii gávdno vuogádatlaš statistihkka sámi álbmoga oahpus. Statistihkalaš guovddášdoaimmahat ráhkadii statistihka geográfalaš lahkoneami vuodul deattuhettiin sámi ássanguovlluid davábealde Sáltođuoddara, nu gohčoduvvon SED-guovllu³. Statistihkka muitala juoidá dan álbmoga birra mii ássá guovllus, muhto ii fal sámiid birra oppalaččat. Logut lullisámi guovllus eai leat mielde SED-guovllu statistihkas.

Gaskanheitin lea stuorát SED-guovllus go dain eará guovlluin davábealde Sáltođuoddara ja riikkas muđui.⁴ Gaskanheitin lea stuorát fidnovágalaš oahppoprográmmain go dain eará lohkanráhkkanahettiin. Eanet gánddat go nieiddat heitet gaskan.⁵ Viidáseappot lea čielga oktavuoha gaskal váhnemiid oahppodási ja gaskanheitima.

Daid ohppiid lohku geat heitet gaskan joatkkaoahpahas SED-guovllus lea njiedjan manjimus jagiid. Erohus gaskanheitimis SED-guovllus ja riikkas muđui lea uhccumin.⁶

Oahppodásis ja fidnoválljemis leat čielga erohusat gaskal nissoniid ja albmái sámi guovlluin. SAMINOR-prošeavtta ja Statistihkalaš guovddášdoaimmahaga logut eai atte vuodu dadjat juoidá oppalaččat sámi álbmoga oahppodási birra, muhto dušše muhtun guovlluid álbmoga birra. SAMIOR-prošeavttas leat logut muhtun Davvi-Norgga ja Trøndelága gielddain. Oahppodásis leat smávva erohusat gaskal sámi álbmoga ja álbmoga muđui go geahččat goappašiid sohkabeliid oktanaga. Baicce lea oahppogaska stuoris gaskal sámi nissoniid ja albmáid, ja dat lea sturron manjimus logijagiid.

Sámi eanetlohkoguovlluin lea stuorra oasis nissoniin alit oahppu, sihke riikagaskameari ektui ja erenoamážit albmáid ektui. Albmáin lea baicce vuolit oahppodási riikagaskameari ektui, ja uhcit albmát čađahit alit oahpu. Sivvan dasa sáhhtá leat ahte eanet sámi albmát go nissonat barget vuodđoealáhusain. Dutkkus čájeha ahte sullii guovttis golbmasis geat eai goassege čađahan joatkkaoahpaha ja geat áset SED-guovllus, leat barggus. Eanet albmát go nissonat sin gaskkas geat heite gaskan joatkkaoahpus, leat barggus. Nissonat ja albmát barget iešguđet surggiin, ja dutkkus čájeha ahte dakkár vuodđoealáhusat go eanadoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi leat dábáleappot SED-guovllu albmáid gaskkas go albmáid gaskkas dain eará guovlluin.⁷

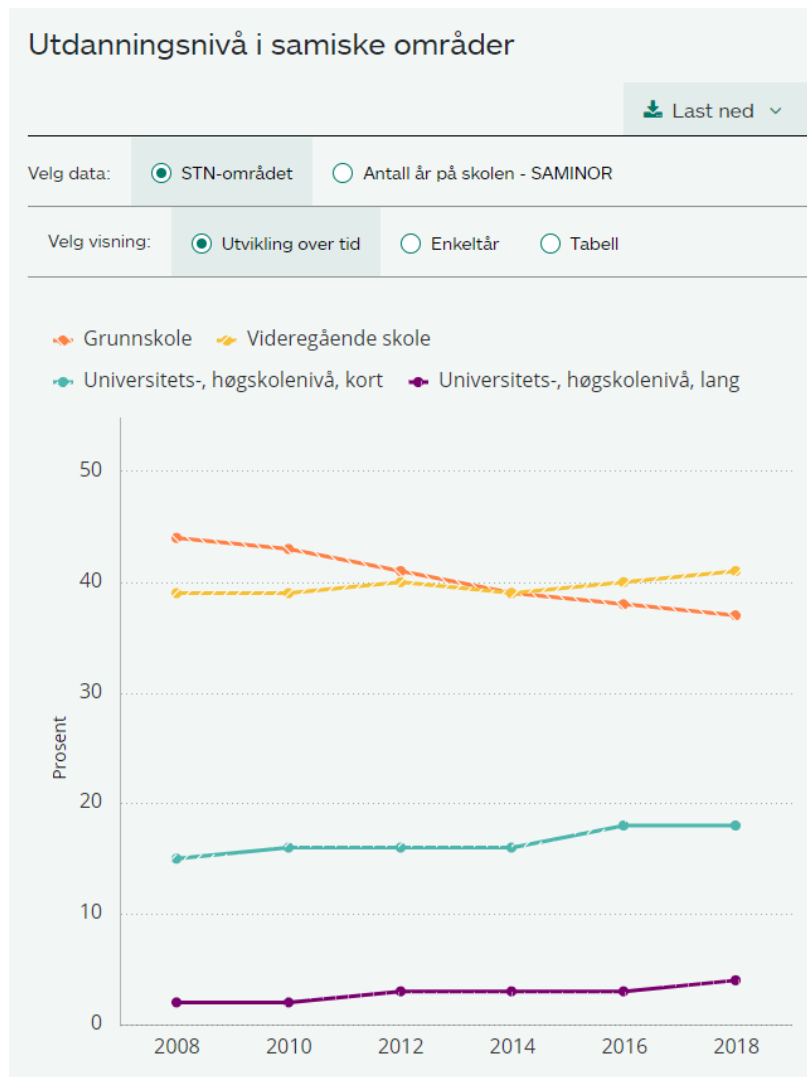
³ SED-guovlu: <https://sametinget.no/stipend-og-tilskudd/tilskudd/naring/virkeomradet-for-tilskudd-til-naringsutvikling-stn-omradet/>

⁴ Sønstebø, A. (2018). Samisk statistikk 2018. Oslo-Kongsvinger: SSB.

⁵ https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/utdanning/utdanning_blant_samer_nasjonale_minori_teter_og_personer_med_innvandringsbakgrunn/

⁶ Sønstebø, A. (2018). Samisk statistikk 2018. Oslo-Kongsvinger: SSB.

⁷ Granseth, T. (2015). Joatkkaskuvlla oahpu čađaheapmi. Sámi logut muitalit 8. Áltá: Sámi Instituhtta.

Govva: Šearbmagovva bufdir.no neahttasiiddus.⁸

Dutkan čájeha ahte eanet sámi albmáide go nissoniidda lea hástaleaddjin hálddašit sihke gáibádusaid árbevirolaš ealáhusain ja gáibádusaid ođđaáiggi servodagas. Iešalddis ii leat mihkkege mihtuid ahte buohkat galget válljet akademiikalaš geainnu ja ollašuttit alit oahpu, muhto baicce lea sávahahtti láchit dilálašvuođaid dasa ahte eatnašat čađahit joatkkaskuvlla. Gaskanheaitimis joatkkaskuvllas sáhttet leat váikkuhusat fidnočatnaseapmái ja boahttevaš dietnasii.

Ealáhuseallin ja veahkadatrievdamat

Sámediggi analysere jottkolaččat sámi guovlluid ovdáneami. Telemarkforskningen oaččui bargamuššan čađahit analysa 24 gielddas sámi guovlluin. Analysa čájeha visogova bargosajiid ovdáneamis, veahkadatrievdamiin ja ássanguovlogeasuhusas dain guovlluin.⁹ Regionála analysa ii dattetge mital maidege sohkaabeallejuogustusa birra.

Ollu sámi ásašusain leat nissonat jođiheaddjin. Lea maiddái stuorát oassi ealáhusjođiheddiin geat leat nissonat sámi guovlluin go muđui riikkas. Vuoddoealáhusain lea baicce áibbas eará govva. Golmmas njealji siidaosseaiigádiin leat albmát. Seamma

⁸https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/utdanning/utdanning_blant_samer_nasjonale_minoriteter_og_personer_med_innvandringsbakgrunn/

⁹Regionála analysa sámi guovlluide: <http://interstats.io:82/rapport/12009/1/1>

eaiggátvuodástruktuvrra oaidnit eanadoalus, mas njealjjs viđa doaibmi boanddain leat albmát. Registrerejuvvon guolásteddiid gaskkas leat 97 % albmát. Oppalohká dat mearkkaša ahte nissoniin lea uhccán váikkuhanfápmu ovdáneapmái vuodđoealáhusain ja sámi meahcásteamis. Uhccán lea lámččojuvvon sihke sámi servodagas, ja Norggas muđui, dasa ahte nissoniin galgá leat vejolašvuohta ásahit iežaset vuodđoealáhusaide. Sihke rievttálaš muddemat ja vuordamušat siskkáldasat sámi servodagain váikkuhit albmáid ja nissoniid fidnoválljemii. Buolvamolsumiid oktavuodas árbevirolaš ealáhusain vurdojuvvo dávjá ahte albmát galget váldit badjelaset doalu, mii mearkkaša ahte nissonat duohtavuodas eai oaččo vejolašvuođa doaimmahit dáid fidnuid váldodienasgáldun.

Sámi nissoniin lea uhcit vejolašvuohta ásahit iežaset árbevirolaš ealáhusaide ja danne sii dávjá fárrejit eret giliin váldin dihtii alit oahpu. Sámi albmáin lea baicce stuorát vejolašvuohta ásahit iežaset árbevirolaš sámi ealáhusaide ja fidnuide. Boađusin das lea ahte albmát dávjá báhcet gillái mii dagaha ahte sis lea vuolit oahppodási go sámi nissoniin.

Dutki Ann Ragnhild Broderstad Romssa universitehta Sámi dearvvašvuodadutkama guovddázis čállá raporttas Flytting til byer fra distriktsområder med samisk bosetting (2011) ahte eretfárren boaittoeale gielddain, eret sámi boaittoeale gielddain, lea viehka stuoris. Eretfárren lea nu stuoris ahte dat váikkuha garrasit veahkadatlohkui.

Raporta čájeha ahte masa njealjjs logi olbmos leat guodđán sámi giliid ja šaddan gávpotáassin. Lea balddihahtti ahte nuorra olbmot guđdet boaittoeale guovlluid ja analysa čájeha ahte dan áigodagas maid dutkit leat geahčadan, leat eanaš nissonat daid gaskkas geat leat fárren. Iešalddis dat ii leat mihkkege ođđasiid ahte nissonat fárrejit dávjjibut eret giliin gávpgiidda go albmát. Váikkuhussan lea ahte dáid servodagaid demografijja rievdá. Go eanet ja eanet nissonat guđdet árbevirolaš sámi báikegottiid ja fárrejit gávpgiidda ja čoahkkebáikkiide, de rievdá sihke sohkaealle- ja ahkedássedeaddu sámi báikegottiin.

Sohkabealleearuhuvvon bargoeallin

Dakkár vuodđoealáhusat go boazodoallu, eanadoallu ja guolástus leat árbevirolaččat leamaš hui stuorra oassi sámi guovlluid ealáhuseallimis. Dáin ealáhusain lea ain hui deatlaš sadi dáid guovlluid barggolašvuhtii ja ássamii. Sámi guovlluid ealáhuseallima mihtilmasvuohta lea árbevirolaččat leamaš ahte dat leat earuhuvvon sohkaeale vuodul. Dat guoská erenoamážit vuodđoealáhusaide ja erenoamážit boazodollui ja guolástussii main leat eanaš albmát geat doaimmahit geavtlaš barggu. Dát sohkaealleearru lea maid dagahan ahte eanaš albmát leat ásahan iežaset boazodollui ja guolástussii ja nissonat fas leat ásahan iežaset duodjái ja eará árbevirolaš nissonfidnuide bálvalus- ja gávpesuorggis.

Eaktun nana ealáhuseallimii lea ahte ásahuvvo eanet earuhuvvon bargomárkan stuorát govodagain iešguđet doaibmašlájain ja dakkár bargomárkan mas lea stuorát dássedeaddu sohkaelliid gaskkas. Dálá ealáhuseallimis oaidnit dakkár rievdamas mas nissoniid rolla dađistaga nannejuvvo. Eanet nissonat ásahit iežaset árbevirolaš almmáifidnuide ja nissoniid váikkuhanfápmu vuodđoealáhusaide nannejuvvo. Dattetge váldá áiggi ovdalgo nissoniid váikkuhanfápmu ja oassálastin árbevirolaš almmáifidnuide lea doarvái bures nannejuvvon.

Sámedikkis lea erenoamáš ovddasvástádus duojis, ja mis lea doaibmadoarjja- ja stipeandaortnet duojáriid várás. Duojár bargá dábálaččat iehčanas ealáhusdoaimmaheaddjin dahje oassin bearašfitnodagas. Lea erohus gaskal duodjebuvttadeamis iežas atnui ja duodjebuvttadeamis vuovdima várás. Manimus jagiid raporttat čájehit ahte leat mealgat eanet nissonat mat leat ollesáigeduojarat go albmát. Sivvan dasa sáhtá leat sohkaeallemálla garra- ja dipmadujiin. Eanaš albmát barget

dakkár garradujiin go muorain, čorvviin, dávttiin ja metállain, ja eanaš nissonat fas barget dakkár dipmadujiin go náhkiin, tekstiillain, čuoldimiin ja gođđimiin. Maŋimus jagiid logut čájehit maiddá ahte doaibmadoarjjaohccit duojs leat eanaš nissonat ja viehka smávva fitnodagat. Dasa lassin čájehit raporttat ahte hui ollu duojáriin lea eará bálkábargu lassin duodjái.

Dásseárvoperspektiiva váldojuvvo mielde vuoigatvuođabargui

Sámedikki barggus vuoigatvuođaguin ja iešmearridemiin biddjojuvvojit deatalaš struktuvrrat sámi servodagaid ovdánahttinbargui. Dan barggus deattuhuvvojit dájvá materiála vuoigatvuođat. Dat mearkkaša vuoigatvuođaid eatnamiidda ja čáziide, ja resurssaide dáin guovlluin. Árbevirolaččat leat dán barggus leamaš eanaš albmát. Joatkkan vuoigatvuođabargui Sámedikkis šaddá dásseárvoperspektiiva mearkkašit ollu areálahálddašeapmái. Vuoigatvuođabargui ferte eanet váldit mielde immateriála vuoigatvuođaid. Maŋimus áiggi lea Sámedikki vuoigatvuođabargu fátmastan eanet áššesurggiid, nu go vuoigatvuođa sámi mánáidgárdefálaldahkii, vuoigatvuođa oahpahussii sámegeijas ja sámegeillii, vuoigatvuođa eallimii veahkaválddi haga, ja sámi mánáid vuoigatvuođaid go sis lea oktavuohhta mánáidsuodjalusain.

Sámedikki dálkkádat-, biras- ja areálapolitihkkii lea dásseárvoperspektiiva deatalaš, erenoamážit árbedieđu sirdima oktavuodas boahte bulvii.

Máilmmi viidosaččat áigu Sámediggi veahkehit álgoálbmotnissoniid sin rahčamušas geafivuoda vuostá eanet skuvlejumi ja oahpu bokte. Sámediggi lea mánga jagi bargan álgoálbmotvuoigatvuođaguin. Min oassálastima bokte Commission on the Status of Women (CSW) nammasaš kommišuvdnii lea Sámediggi lokten álgoálbmotnissoniid ášši sierra lágidemiin ja árvalusain loahppadokumeanttaide. Sámediggi veahkeha maiddá ráhkanemiin ja čađahemiin boahte álgoálbmotnissonkonferánsa maid FIMI (International Indigenous Women's Forum) lágida.

Statistihka váilivuohhta buriid analysaide ja politihkkaovddideapmái

Lea hástalussan go váilu doarvái buorre statistihkka vuođđun buriid analysaide ja politihkkaovddideapmái dásseárvobarggus sámi servodagas. Dat hástalus guoská eanaš ángiruššansurggiide.

2.1.3 Mihttu

Sámi servodat mas lea duohta dásseárvu sohkaileid gaskkas.

2.1.4 Strategiiat

- Váikkuhit dasa ahte nissoniin ja albmáin galget leat seamma vuoigatvuođat, geatnegasvuođat ja vejolašvuođat buot servodatsurggiin.
- Bargat dan ala ahte lea seamma sohkaileovddastus sámi servodaga mearráduorgánain.
- Váikkuhit eanet demokrátalaš oassálastimii nissoniidda ja albmáide Sámedikki válgaráhkanahttinbarggu bokte.
- Váikkuhit dasa ahte eanet nuorra albmát ja nissonat oassálastet sámeapolitihkkii.
- Láhčit dilálašvuođaid nannosat ja eanet earuhuvvon bargoeallimii mas nissoniid rolla, oassálastin ja váikkuhanfápmu nannejuvvo.

- Láhčit dilálašvuodaid dasa ahte čatnat dásseárvobarggu ásahusaide ja organisašuvnnaide ja ahte dat oidno servodatdigaštallamis.
- Ásahit čielga dásseárvoprofiilla Sámedikki váikkuhangaskaoapmeortnegiidda, ja erenoamážit dain surggiin main leat stuorra bálkáerohusat.
- Láhčit dilálašvuodaid eanet dutkamii ja statistihkkii dásseárvofágasuorggis, das maiddái dutkamii ja statistihkkii mii guoská ohppui ja gaskanheitimii joatkkaoahpahasas.
- Eanet deattu bidjat sohkaalleperspektiivii Sámedikki riikkaidgaskasaš barggus.
- Bidjat eambo searaid ovddidit dásseárvvu vuodđoealáhusain, ja maiddái almmustahttit struktuvrralaš vealaheami lánkaortnegis, eandalii nissonolbmuid vuostá boazodoalus.

2.2 Seksuála sodju ja sohka-bealleidentitehta

vástit
lea go dá dávda

vai lea go dušše mu
luondu¹⁰

Ánne Márjá Guttorm Graven

– Denne prisen deler vi med hele Sápmi

Til stående applaus og jubel ble den gjeveste prisen på Gaygalla 2018 «Årets LHBT- person» utdelt til Sápmis Runar Myrnes Balto og Mikkel Eskil Mikkelsen.

Runar Myrnes Balto og Mikkel Eskil Mikkelsen på rød løper sammen med kulturministeren Trine Skei Grande.
FOTO: EWA-MARI HEDMAN / NRK SÁPMI

Biret Ravdna Eira
Journalist

Ewa-Mari Hedman
Fotograf

Publisert 5. feb. 2018 kl. 16:26
Oppdatert 5. feb. 2018 kl. 17:17

Artikkelen er mer enn to år gammel.

– Jeg skjelver, dette er stort! Vi har vunnet prisen der det er veldig mange viktige folk som er våre mednominerte, også står vi her som den store vinneren, sier en preget Mikkelsen på scenen.

Govva: Šearbmagovva NRK.no neahttasiiddus.

Seksuála sodju ja sohka-bealleidentitehta lea ollugiidda leamaš stuorra hástalussan sámi servodagain. Dán barggu vuolde lea čielgan ahte lea deatalaš hábmet doahpagaidd sámegeillii mat dagahit álkibun ja lunddoleabbon hállat ja čađahit deatalaš digaštallamiid seksuála soju ja sohka-bealleidentitehta birra sámegeillii.

¹⁰ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s. 21.

2.2.1 Rámmat ja definišuvnnat

Seksuála sodju: Seksuála sojus lea sáhka das geasa mii ráhkásmuvvat, geasa mii geasuhuvvot seksuálalaččat, ja geainna mii háliidit ovtastallat.

Dábáleamos seksuála sojut leat heterofiila, homofiila, bifiila ja lesba. Muhtumin dadjat maiddá bonju. LHBTIQ lea oanádus doahpagiin lesbbat, homofiillat, bifiillat, intersohkabealleolbmot ja queer. Dat lea dáid veahádatjoavkkuid čoahkkedoaba, ja geavahuvvo dábálaččat ovdastávvalin; ovdamearkka dihtii LHBTIQ-olbmot, LHBTIQ-perspektiiva ja LHBTIQ-dutkan.

Sohkabealleidentitehta: Olbmuid siskkit vásáhus das ahte eallit nissonin, almmájin, sihke nissonin ja almmájin dahje ii goabbán ge. Eatnašat identifiserejit iežaset danin sohkabeallin manin sii čálihuvojedje go riegádedje, muhto eai fal buohkat.

Heteronormativitehta: Heteronormativitehta mearkkaša ahte heteroseksualitehta ja cissohkabealli dábálaččat adnojuvvo čielggasin go olbmot deaivvadit. Heteronorbmii gullet sosiála ásašusat, norpmat, geavadat ja gielat mat dávistit ahte servodat ja kultuvra eaktuda ahte buot olbmot leat heterofiillat.

Heteronormatiiva seksualitehta deattuha sagahusa, ja heterofiila guovddášbearaš šaddá dat mii lea luondduvidá ja oppamáilmmálaš. Dat dagaha ahte LHBTIQ-olbmot šaddet oaidnemeahttumin ja vuolitárvosazžan. Heteronormatiiva servodagas gullet buohkat geat eai leat heterofiila, veahádahkii ja adnojuvvojit heterofiilan dassážiigo go eará lea duođaštuvvon.

Lesba: lesba eallimis lea sáhka sihke geavadis, geasuhusas ja identitehtas. Lesba nisu geasuhuvvo dahje ráhkásmuvvá seamma sohkabealat olbmuide, namalassii eará nissoniidda. Sihke cisolbmot ja transolbmot sáhttet leat lesbbat.

Homofiila: homofiila eallimis lea sáhka sihke geavadis, geasuhusas ja identitehtas. Homofiila almmái dahje nisu geasuhuvvo dahje ráhkásmuvvá seamma sohkabealat olbmuide. Sihke cisolbmot ja transolbmot sáhttet leat homofiila.

Bifiila: bifiila eallimis lea sáhka sihke geavadis, geasuhusas ja identitehtas. Bifiila olmmoš geasuhuvvo dahje ráhkásmuvvá olbmuide beroškeahtta nuppi olbmo sohkabealis. Bifiila doaban, eallinvuohkin dahje identitehtan rihkku dan áddejumi ahte álbmoga sáhtta juohkit guoktin joavkun, heterofiilan ja homofiilan. Bifiillat sáhtte dovdat iežaset dahkkojuvvon oaidnemeahttumin, ahte eai váldojuvvo duođas ja ahte eará láhkai vealahuvvojit sihke heterofiillaid ja homofiillaid gaskkas.

Transolmmoš: transolmmoš lea daid olbmuid goavdedoaba geaid neaktin dahje identitehta dovddaha eará sohkabeali go dan manin son čálihuvvui go riegádii. Sátni transolmmoš lea jorgaluvvon englassánis «transgender».

Dábáleamos lea ahte identitehta dahje sohkabeale dovddaheapmi lea nuppegežiid biologalaš vuolggasajis, albmás-nissonin dahje nissonis-almmájin. Muhtun transolbmot eai dovdda iežaset eai almmájin eai ge nissonin ja hástalit min guovttesuorat

sohkabeallevuogádaga dainna lágiin ahte váldet saji goalmát sohkabeallin, dahje dainna lágiin ahte eai definere iežaset eai guđege sohkabeallekategoriiji. Transolbmot váldojuvvojit riikkaidgaskasaččat mielde goavdedoahpagii, muhto dan birra lea dál digaštallan Norggas.

Transidentitehtas lea sáhka olbmo iežas sohkabeallegullelašvuodas dahje mo dat dovddahuvvo. Dat ii daja maidege olbmo seksualitehta ii ge seksuála soju birra. Transolbmot sáhttet leat bonju, lesba, heterofiila, bifiila dahje homofiila. Transolmmoš, dahje oanehebbun «tránsa», lea vuostálasvuhtan cisolbmui – sii geat dovdet iežaset danin sohkabeallin manin sii riegádedje.

Intersohkabealli: Intersohkabealli (engelasgillii: intersex) lea goavdedoaba mii čujuha rumašlaš mánggabealatvuhtii dakkár olbmuid gaskkas geat leat riegádan atiiipalaš sohkabeallevuodamearkkaiguin. Sohkabeallevuodamearkkat intersohkabealleolbmuid gaskkas lea dakkár kromosomaid, hormonaid, rávssáid ja/dahje vuolledábiid čoahkkádus mii ii soaba binára áddejumiin nisson- ja almmáirupmašiin. Norgga dearvvašvuodageavadis daddjojvvo dábálaččat ahte rumašlaš/somáhtalaš sohkabealleovdáneapmi lea eahpevissis.

Muhtun intersohkabeallevuodamearkkat oidnojit riegádeamis juo, ja earát fas eai fuomášuvvo ovdal pubertehta dahje go šaddá rávesolmmožin. Jáhkkinis eai fuomášuvvo muhtun intersohkabeallevuodamearkkat goassege.

Queer: queer lea engelasátni bonju. Queer geavahuvvo čoahkkenamahussan sidjiide geat eai háliit biddjojvvo vassis identitehtakategoriiji dan vuodul guđe seksuála sodju sis lea dahje guđe sohkabeallái sii gullet.

Cispersovdna/cissohkabealat/cis: Eallit cispersovdnan/cissohkabealagin/cisan mearkkaša ahte don identifiseret iežat danin biologalaš sohkabeallin manin don čálihuvojit go don riegádit. Cisnisu čálihuvojit sohkabealliin nisson go riegádi ja identifisere iežas nissonin, ja cisalmmái čálihuvojit sohkabealliin almmái go riegádi ja identifisere iežas almmájin. Doaba geavahuvvo vuostálasvuhtan transolbmui/transsohkabeallái/tránsii, ja čielggasmahtta ahte buohkain lea sohkabealleidentitehta. Sihke heterofiillat, bifiillat, homofiillat, lesbbat ja intersohkabealleolbmot sáhttet leat cisolbmot.

Sámi Giellagáldu lea guovvamánus 2018 normeren dán suorggi tearpmad:

<http://www.giella.org/meetings/90Vvh9KWTCMWyKuAs4skc>

2.2.2 Stáhtus ja hástalusat

Lesbbat, homofiillat, bifiillat, trans-, intersohkabealle- ja queerolbmot (LHBTIQ-olbmot) vásihit eanet vealaheami go olbmot muđui.¹¹ Danne lea jáhkkinis nu ahte dat LHBTIQ-olbmot geain lea sámi duogáš, vásihit eanet vealaheami go olbmot muđui, ja maiddái siskkáldasat LHBTIQ-olbmuid ektui geain ii leat sámi duogáš. Dattetge váilu dutkan dán suorggis ja mis lea hui uhccán máhttu daid LHBTIQ-olbmuid birra geain lea sámi gullelašvuodas. Eará dutkosiid vuodul Norggas dán suorggis sáhttit dattetge oaidnit sojuid mat leat deatalaččat dasa ahte oázžut eanet máhtu erenoamáš sámi hástalusaid ektui.

¹¹ https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtqi/Holdninger/

Dutkanraporttat mitalit ahte lesbbain ja homofiillain lea buoret eallindilli dál go logi ja guoktelogi jagi dás ovdal, guottut LHBTIQ-olbmuid ektui šaddet buoret ja buoret. Dattetge diehtit ahte ollugiidda ain lea hástalussan eallit LHBTIQ-olmmožin. Ain leat LHBTIQ-olbmot geat dovdet ahte sis fertejit čiehkát identitehtaset. Eallindilit leat ollu surggiin gaskamearálaččat heajut, ja iešsorbmenlogut fuolastuhttet.

Homofiillaid ja lesbbaid gaskkas lea daid oassi geat leat geahččalan sorbmet iežaset, guovtte geardde nu stuoris go heterofiillaid gaskkas, ja ain stuorát bifiillaid gaskkas. Buot eahpeheterofiilajoavkkuin lea eanet psyhkalaš eahpedearvvašvuolta, erenoamážit daid nuoraid gaskkas leat vuollel 30 jagi boarrásat. Vaikke vel lea ge posiitiiva ovdáneapmi, de leat nu ollu go 19 % bifiila nissoniin, 12 % lesbbain, 11 % bifiila albmáin ja 10 % homofiila albmáin dieđihan iešsorbmengeahččalemiid. Oassi heterofiila nissoniin ja heterofiila albmáin lea 5-6 %.

LHBTIQ-olbmuid oaguheapmi ja givssideapmi skuvllas ja oahpus: Anderssen ja Malterud jagi 2013 eallindilleiskkadeamis jerrojuvvui leat go sii oaguhuvvon oahppobáikkis uhcimusat oktii maŋimus 12 mánuš, ja gean sii vásihedje oaguheaddjin. Homofiila albmáid gaskkas ledje eanemusat sii geat almmuhedje ahte mielstudeanttat ja oahpaheaddjit ledje givssidan sin. Dán joavkkus ledje 37 % givssiduvvon studeanttain.

Lesbbain, homofiillain ja bifiillain lea leamaš vealahansuodjalus bargoeallimis jagi 1998 rájes. Transolbmot ožžo suodjalusa vealaheami vuostá jagi 2014 rájes ja gieskat ožžo bargoadit geatnegasvuoda čađahit dásseárvodoaibmabijuid buot vealahanvuoduin. Ollu LHBTIQ-olbmot ballet čájeheames rabasvuoda jođiheddjiide, bargoskihpáriidda ja klieanttaide.¹²

Jearahallamat lesba ja homofiila sápmelaččaiguin čájehit ahte dát lea joavku mii lea vásihan hilgumiid ja vealaheami, muhto mii seammás lea rámis das go sii leat sihke sápmelaččat ja lesbbat dahje homofiillat. Lesba ja homofiila sápmelaččaid oktasaš eallinmuitalusat leat vásáhusat jávohisvuodain homoseksualitehta birra, identitehtii gullelaš čuolbmačilgehusaid birra ja dan birra ahte eallit smávva, baskkes servodagain, ja psyhkalaš noađuhemiid birra.

Seammás diehtit ahte ollu sámit dovdet ahte sidjiide ii leat sávvojuvvon buresbohtin dahje ahte sii eai dovdda iežaset ruovttus sámi searvevuodas sin sohkabealleidentitehta geažil, ja sii deaivvaduvvojit jávohisvuodain. Dan eat sáhte mii searvevuotán dohkkehít. Mii fertet duostat hállat sohkabealleidentitehta birra sámi servodagain. Sihke dan birra ahte eallit almmájin, eallit nissonin ja dan birra ahte ii dovdat iežas áibbas ruovttus goappá ge sohkabeallekategoriijas – dahje dan birra ahte dovdat iežas gullat goappašagaide.

Sosiologa Merethe Giertsen jagi 2002 artihkal «*En minoritet i minoriteten. Homofile i samiske miljø og samer i homofile miljø*» lei áidna mii lei čállojuvvon fáttá birra ovdalgo raporta "Lesbiske og homofile i Sápmi. En narrativ levekårsundersøkelse" bođii jagi 2009. Raporttas bohtá ovdan ahte njeallje ihtaga leat čađamannit jearahallamiin sámi servodagaid lesbbaiguin ja homofiillaiguin. Dat lea jávohisvuolta homoseksualitehta birra, garra oskkolašvuolta, identitehta ja gullelašvuolta máŋgga veahádahkii, ja sosiála olggušteapmi. Iskkadeamis bohtá maid ovdan ahte álkit lea eallit rabas lesban go homofiilan. Sivvan dasa sáhtta leat ahte almmáirolla sámi servodagain sáhtta vásihuvvot gáržin. Váttis lea dadjat vissásit galle homofiila ja lesba sápmelačča leat Norggas dál, muhto dutkosa mielde dat sáhttet leat gaskal 1 000 ja 1 500 olbmo. Dutkkus čájeha dasa

¹² https://bufdir.no/lhbt/LHBT_og_levekar_Hva_sier_forskningen/A_leve_som_LHBT/

ahte sámi lesba ja homofiila biras davvin lea smávis, ja eai leat gallis geat ellet rabasvuodas.

Pride-festiválat leat váikkuhan eanet oainnusmahttimii ja searvadahttimii, ja Sápmi Pride lea lágiduvvon jahkásaččat jagi 2014 rájes. Jagi 2013 prošeakta "Queering Sapmi" lea deatalaš doaibmabidju stuorát rabasvuoda várás. Dán prošeavttas leat lesbbat, homofiillat, bifiillat ja transolbmot sámi servodagas ožžon sáni saji ja beassan mitalit iežaset historjjá sihke girjjis ja čájáhusas. Seamma ihtagat go jagi 2009 eallindilleiskkadeamis leat čađamannit «Queering Sápmi»-prošeavttas. Sámediggi lea maid dorjon prošeavtta ekonomalaččat.

Ane Hedvig Heidrunsdotter Løvolds jagi 2014 masterdutkanis «*The silence in Sápmi - and the queer Sami breaking it*» guorahallojuvvojit jávohisvuoda sivat. Løvold gávdná golbma beali manne lea nu stuorra jávohisvuolta dan birra ahte eallit bonju sápmelažžan: Lestadianismma nana sajádat, erenoamáš nana heteronormativitehta – dat áddejupmi ahte buohkat leat heterofiillat ja ahte olmmoš lea almmái ja nisson vissis vugiid mielde, ja konfronterekahtes kultuvra.

Berit Margrethe Oskal válddaha ovdasánis iežas jagi 2015 masterdutkanis «*Garra boját ja fiinna nieiddat Heteronormativitehta sámi čáppagirjjálašvuodas*» mo eatnašat sis geaiguin son hálai masterdutkosa birra, eai diehtán mii heteronormativitehta lea. Dat lea nu sajáiduhthtojuvvon ahte eatnašat eai oppa smiehttan ge dan birra. Loahpalaččat čujeha son dasa ahte heteronormativitehta ii lea nu diehttelas LHBTIQ-olbmuide. Oskala guorahallamis boahdá ovdan ahte LHBTIQ-olbmot dahkkojuvvojit oaidnemeahttumin ja vealahuvvojit ja nu bissu servodat diehtemeahttunvuodas molssaektosaš eallinvugiid birra. Son čujuha maiddái dasa ahte lea dárbu oainnusmahttit heteronormativitehta ja dutkat eanet dan birra go dat lea buoremus vuohki eastadit LHBTIQ-olbmuid vealaheami.

Sámediggevisti Pride-leavgga ivnniiguin. Govva: Mikkel Eskil Mikkelsen

Álgoálbmotservodagaid lesbbaid, homofiillaid, bifiillaid, ja transolbmuid dili lea illá namuhuvvon ge riikkaidgaskasaš vuoigatvuođabarggus álgoálbmogiid birra. Davviamerihkálaš álgoálbmotservodagain hállat “two-spirited” people birra mii mearkkaša olbmot geaiguin leat sihke almmáiolbmo ja nisssonolbmo vuoignja, namalassii *niizh manidoowag* Anishinaabemowin gielas.

Sámediggi berre leat ovddasmannin buorrin ovdamearkan inkluderemis sohkabealleidentitehta ja seksuála soju riikkaidgaskasaš bargui. Ii ge dalle čoahkkenamahussan dain erenoamáš gillájeaddji álgoálbmotservodatjoavkkuin (nissonat, mánát, nuorat, doaibmavádjigat, lesbbat, homofiillat jna.), muhto bargat iešguđet joavkkuiguin sierra sin iežaset erenoamáš hástalusaiiguin.

2.2.3 Mihttu

Servodat seamma vuoigatvuođaiiguin ja vejolašvuođaiiguin LHBTIQ-olbmuid várás.

2.2.4 Strategijjat

- Doaibmat árijalaš váikkuheaddjin miellaguoddbarggus stuorát rabasvuođa ja dohkkehusa várás iešguđet seksuála sojuid ja sohkabealleidentitehtaid ektui.
- Luktet máhtu iešguđet seksuála sojuid ja sohkabealleidentitehtaid birra dutkama ja oahpponeavvoráhkadeami bokte.
- Ovttas guoskevaš eiseválddiiguin, organisašuvnnaiguin ja doaimmaheddjiiguin sihkkarastit dakkár rámmaid mat sáhttet fuolahit LHBTIQ-olbmuid vuoigatvuođaid.
- Ovddidit deaivvadanbáikkiid, dili ja arenaid oainnusmahttimii ja searvadahttimii.

2.3 Veahkaváldi sámi servodagain

ii leat dego dat vuosttaš jahki
maŋŋá go huškkohallen
dalle gal dihten
manne ballen¹³

Ánne Márjá Guttorm Graven

Astrid Eriksena dutkan «Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway» čájeha ahte 49 % sámi nissoniin leat vásihan rumašlaš, psyhkalaš dahje seksuála illasteami eallinagisteaset dan ektui go 35 % dain nissoniin geat eai leat sámi nissonat, leat vásihan dan seamma. Sámi nissonat muitalit eanet seksuála veahkaválddi birra mánnávuodas go álbmot muđui. Iskkadeamis dieđihit maidái sámi albmát eanet veahkaválddi go albmát geat eai leat sápmelaččat. Dutkan čájeha ahte sámi čearddalašvuotta lea riskafáktor veahkaválddi vásiheamis.

Faculty of Health Science

“Breaking the silence”

Interpersonal violence and health among Sami and non-Sami. A population-based study in Mid -and Northern Norway

Astrid M.A Eriksen

Álgoálbmotjulggaštusa artihkal 22

2. Stáhtat galget ovttasráđiid eamiálbmogiiguin fuolahit ahte eamiálbmot nissonat ja mánát ožžot ollislaš suoji ja dáhkádusaid buotlágán veahkaválddalašvuoda ja vealáheami vuostá.

¹³ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s. 27.

Veahkaváldi lea stuorra servodatčuolbma, olmmošvuoigatvuođačuolbma, demokráhtalaš čuolbma, dásseárvočuolbma, rihkolašvuođačuolbma ja álbmotdearvvašvuođačuolbma. Veahkaváldi sámi servodagain hehte sámi servodagaid ja eallinvuogi ovdáneames. Dan oktavuođas šaddá veahkaválddi vuosttaldeapmi erenoamáš deatalaš Sámediggái.

«Nu guhká go veahkaváldi sámi nissoniid vuostá dáhpáhuvvá, de dat lea ovttaskasolbmo vuoigatvuođaid ja ovdánanvejolašvuođaid rihkkun. Nu guhká go veahkaváldi albmáid ja nissoniid vuostá dáhpáhuvvá, de dat hehte sámi servodaga ja eallindili ovdáneames. Mii eat sáhte njulgestaga dohkkehit dan.»

Sámediggepresideanta Aili Keskitalo

2.3.1 Rámmat ja definišuvnnat

Veahkaváldi lea viiddes doaba mii fátmasta mánggalágan veahkaváldiid čađahuvvon iešguđet arenain ja oktavuođain. Máilmmi dearvvašvuođaorganisašuvdna (WHO) definere veahkaválddi ná: «eaktodáhtolaš fysihkalaš fámu dahje bákku geavaheapmi, dahje áitit dan geavahit, iežas, eará ovttaskasolbmuid, dahje joavkku vuostá. Vai dan sáhtá atnit veahkaváldin, de ferte dagu boadusin leat, dahje stuorra várra dagu bohtosis leat, jápmin, rumašlaš dahje psyhkalaš vahát, dahje váilevaš ovdáneapmi.»

Dát viiddes definišuvdna fátmasta sihke olbmuidgaskasaš veahkaválddi, veahkaválddi maid ieš lea dagahan alccesis ja kollektiivvalaš veahkaválddi. Dán dieđáhusa rámmaid siskkobealde ii leat sadji dasa ahte árvvoštallat buot daid veahkaváldešlájaid mat gávnojit sámi servodagain.

Danne mii gieđahallat dán dieđáhusas olbmuidgaskasaš veahkaválddi lagas gaskavuodain, masa gullá rumašlaš, psyhkalaš ja seksuála illasteapmi. Seksuála illasteapmi sámi servodagain olggobealde lagas gaskavuodaid gullá maid dái dasa. Muhtun áššiin lea sáhka seksuála illasteamis lagas gaskavuodain ja seksuála illasteamis olggobealde lagas gaskavuodaid. Divttasvuona áššit leat ovdamearkan dasa, ja čájehit lánkarihkkumiid mohkkáivuoda.

Veahkaváldi maid olmmoš dagaha alccesis, lea čuolbma álgoálbmogiid gaskkas. Riikkaidgaskasaš dutkanvisogovva gávnnahe ahte gávno vuoddu dasa ahte sáhttit dadjat ahte ártalaš álgoálbmogiid gaskkas leat eanet iešsorbmemat go eanetlohkoálbmogiid gaskkas. Dát dieđáhus dattetge ii gieđahala lagabui alccesis dagahan veahkaválddi.

Kollektiivvalaš veahkaválddi struktuvrralaš veahkaváldin definere Johan Galtung dakkár veahkaváldin mas sosiála struktuvrrat dahje sosiála ásašusat vahágahttet olbmuid dainna lágiin ahte hehtejit sin vuođđodárbbuid ollašuttimis. Dán dieđáhusas sáhtá dan atnit oassin dáruiduhttinpolitihka sivvan, ja daid struktuvrralaš rihkkumin maid sámit dál vásihit.

2.3.2 Stáhtus ja hástalusat

Veahkaváldi čuočcá buot sohkabeliide, sojuide, doaibmadásiide ja agiide. Dutkan čájeha ahte nissonat dat gillájit eanemus veahkaválddi, ja mii diehtit ahte nieiddaide dat čuočcá

eanet go gándaide. Seammás lea deatlaš čujuhit ahte mii diehtit menddo uhccán veahkaválddi birra gándaide ja albmáide, ja ahte dárbbášuvvo eanet máhttu ja dutkan dasa ahte diehtit guđe doaibmajuid ferte čađahit addin dihtii dásseárvosaš bálvalusfálaldaga dán jovkui.

Sámedikki politihkalaš bargu dán áššis guoská juohkelágan veahkaváldegillájeddjiide, beroškeahtá sohkahealis, sojus, agis ja doaibmadásis. Veahkaválddi servodatidan ferte vuosttaldit mángga dásis ja dasa dárbbášuvvo bajitdási fokus.

Sámedikki jagi 2015 čilgehusas dásseárvvu birra deattuhuvvui dárbu veahkaváldedutkamii. Sámediggi lea ovttas Justiisa- ja gearggusvuođadepartemeanttain leamaš mielde ruhtadeamen ja vuolgaheamen dutkama maid Nasjonalt kompetansesenter for vold og traumatisk stress lea čađahan. Boađusin lei jagi 2017 raporta: «*Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit*» fra 2017¹⁴. Bargu lea fokusjoavkodutkkus veahkkeapparáhta ja politiija vásáhusain veahkaválddiin lagas gaskavuođain sámi servodagain. Fokusjoavkkut ledje juohkašuvvan miehtá sámi guovlluid.

Bohtosat čájehit ahte:

- Sáhttet leat erenoamáš hástalusat deaivvadeamis veahkkeapparáhtain ja geavaheddjiiguin geain lea sámi duogáš, erenoamážit dakkár tabuide guoski fáttáid oktavuodas go veahkaváldi ja illasteapmi.
- Veahkkeapparáhta ja politiija sámi giella- ja kulturgelbbolašvuohta sáhtá leat mielde loktemin luohtámuša ja áddejumi deaivvadeamis veahkaváldegillájeddjiiguin.
- Ollugiin geain lea sámi gullelašvuohta, ain váilu luohtámuš stuorraservodahkii dáruiduhttinpolitihka geažil. Dat sáhtá váikkuhit deaivvademiide gaskal sámi veahkaváldegillájeddjiid ja virgeoapmahaččaid geain ii leat doarvá buorre giella- ja kulturmáhttu.
- Veahkaváldefáddá doalahuvvo siskkáldasat sámi servodagain bearrašiin, ja erenoamážit smávva báikkálaš birrasiin. Dat sáhtá maid váikkuhit bargiide geat barget veahkaválde- ja illastanáššiiguin seamma, lagas servodagas masa ieža gullet.

Norgga olmmošvuoigatvuođaidásahus (NIM) geigii jagi 2018 fáddáraportta veahkaválddi ja illastemiid birra sámi servodagain¹⁵. Das ságaškušsojuvvojit dat olmmošrievttálaš geatnegasvuođat mat Norgga stáhtas leat sámi veahkaváldegillájeddjiid ektui. Raporttas leat mángga rávvaga dasa mo stáhta sáhtá ollašuttit iežas sihkkarastingeatnegasvuođa sámi ássiid ektui.

¹⁴ https://www.nkvts.no/content/uploads/2017/03/NKVTS_Rapport_2_2017_samiske_samfunn.pdf

¹⁵ https://www.nhri.no/wp-content/uploads/2018/06/NNIM_temarapport_web.pdf

Govva: Šearbmagovva nhri.no neahttasiiddus¹⁶

Barggus veahkaválddi vuostá sámi servodagas lea noidošeapmi gieđahallojuvvon mánggii.

Nergård dadjá jagi 1994 čállošis «Det skjulte Nord- Norge» ahte noidošeapmi adnojuvvo dáža birrasis dat ahte bidjat baháid earáide. Sámi servodagas dat gullá riektvuogá dahkii mas olbmot geat rihkkot kollektiivvaláš eallinvugiid norpmaid ja njuolggadusaid, sáhttet biddjojuvvot deattu vuollái dahje ránggáštuvvot. Noidošeami sáhttá maid áddet sámiid dávástussan sávakeahtes sisabahkkemiidda eanetlohkoservodaga bealis.

Noidošeami vuostálasvuotán lea buorideapmi, ja árbevirrui gullá buhtástus dahje dearvvasmahttin. Son guhte noidoša, sáhttá ihtaga sávakeahtes geavaheami geažil massit návccaidis. Jáhkku noidošeapmái sáhttá maid mearkkašit dakkár jáhku ahte psykalaš gillámuša lea muhtun eará bidjan dutnje. Jáhkku noidošeapmái ja dan fápmui sáhttá gal rievdat sihke geográfalaččat ja buolvaid mielde.

Veahkaválddi ja illastemiid oktavuodas sáhttá noidošeapmi, dahje noidošanáitagat, geavahuvvot earret eará dasa ahte baldit veahkaválddegillájeaddji dahkat nu mo illasteaddji dáhttu, ja baldit veahkaválddegillájeaddji muitaleames illastemiid birra geasage.

Noidošeapmi lea ain tabuide guoski fáddá, ja eai leat gallis geat rahpasit háliidit dovddastit ahte sii jáhkket noidošeapmái. Čihkosis leat logut várra stuorát, ja ferte vuhtiiváldit ahte dakkár veahkaváldi gávdno sámi servodagain.

Divttasvuona áššit

Ollu seksuála illastemiid, veahkaválddi ja fuollaváilliid almmustuhttin Divttasvuonas jagi 2016 lei mángga dáfus áigeearru sámi servodagain. Daid hivvodat, duođalašvuodadassi ja daid illastemiid guhkes áigodat laktii almmolašvuoda beroštumi čuolbmačilgehussii. Jávohuhttin, čatnaseapmi lestadialaš searvegottiide ja eiseválddiid sealggahisvuotta čájehii dárbbu guhkitáiggi bargui mángga arenas.

Nordlándda politiija dutkagođii áššiid maŋŋágo oktanuppelot nissona ja albmá loaiddastedje VG aviisii jagi 2016 ja muitaledje ahte sii ledje gillán seksuála illastemiid dalá Divttasvuona suokkanis Nordlánddas. Guokte jagi dutkan lea buvttihan oktiibuot 161 rihkusášši, mas 151

¹⁶ Ibid.

ášši gusket seksuála illasteapmái. 106 ášši leat heaittihuvvon boarásmuvvama geažil. Lagabui 70 proseantta vávjojuvvon olbmui ja gillájeddjiin gullet Divttasvuona julevsámi birrasii.

Politiija válldaha raporttastis¹⁷ muhtun daid seamma hástalusaid go dat mat leat válldahuvvon NKVTS raporttas. Earret eará hehttejuvvui áššiid dutkan sámi servodaga váilevaš luohttámuša geažil almmolašvuhtii. Sii válldahit maiddá ahte gelbbolašvuohhta sámi gielas ja kultuvrras dárbbášuvvo dasa ahte ásahit luohttámuša ja áddejumi deaivvadeamis daid áššiide seaguhuvvon olmuiguin geain lea sámi duogáš. Dan geažil várii ráđđehus ruđaid erenoamáš doaibmabijuide Divttasvuonas.

Jasska nammasaš prošeakta álggahuvvui dainna ulbmiliin ahte čuovvulit daid olbmuid geaidda áššit guske ja čađahit eastadandoaibmabijuid hehtten dihtii illastemiid boahtteáiggis. Okta dain deataleamos doaimmain lea luohttámušbargu. Prošeakta loahpahuvvui juovlamánus 2019. Guokte loahpparaportta geigejuvvojedje; nubbi stivrenjoavkku bealis¹⁸ ja nubbi fas prošeaktajođiheaddji bealis.¹⁹ Prošeaktajođiheaddji loahpparaporttas čujuhuvvo prošeavtta posiitiiva bohtosiidda, muhto maiddá baluide ahte servodat ii nagot čuovvulit sin hástalusaid.

Guovttis geaidda Divttasvuona áššit gusket, leat áššáskuhtán suohkana váilevaš beroštumi geažil go eai leat suodjalan sudno veahkaválldi ja illastemiid vuostá sudno mánnávuodas. Sámediggi lea fállan dan guoktái oasehasveahki áššis, ja áigu veahkehit áššáskuhtiid sudno riekteproseassas. Ášši čuoččáldahtta deatalaš gažaldagaid sámi mánáid vuoigatvuodaid birra suodjalussii veahkaválldi vuostá.

Eanet sámi birrasat leat hállagohtán veagalváldimiid ja illastemiid birra. Deatalaš lávkkit leat duolmmastuvvon rabasvuhtii dán fáttás, muhto ain báhcet hástalusat.

Sámedikki bargu

Sámediggi bargá guottuid rievdademiin ja oazžut rabasvuoda fáttá birra. Go sámi servodaga njunuš álbmot válljen olbmot loktejit ášši, de das lea deatalaš signála rabasvuoda birra. Veahkaválldi ferte loktejuvvot eret priváhta lanjas ja gieđahallojuvvot rivttes almmolaš instánsain.

Mánnga oktavuodas lea Sámediggi lágidan doaluid mat leat čalmmustahtán veahkaválldi servodatčuolbman Sámis. ON riikkaidgaskasaš beaivi veahkaválldi loahpaheami várás nissoniid vuostá, skábmamánu 25. b., čalmmustahttojuvvo Sámedikki juohke jagi iešguđet doaluiguin. Mánnga seminára ja čoaikkima leat lágiduvvon Sámedikkis mas fáddán lea leamaš veahkaválldi sámi servodagain.

Sámediggi lea ovtasbargan iešguđet fágabirrasiiiguin ja organisašuvnnaiguin nu go Dásseárvo- ja vealahusáittardeddiin, FOKUS forumiin nissoniid ja ovddidangažaldagaid várás, Gillánalbmáin, Politiijain ja Heahteguovddáščállingottiin. Dát ovtasbargu lea leamaš ávkkálažžan ja máhttoloktejeaddjin, seammás go sámi servodagaid čuolbmačilgehusat leat oahpásmahttojuvvon eanet fágabirrasiid.

¹⁷ https://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2017/12/sluttrapport-tysfjord_endelig.pdf

¹⁸ <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-nordland/dokument-fmno/tysfjord/sluttrapport-fra-styringsgruppa--jasska.pdf>

¹⁹ <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-nordland/dokument-fmno/tysfjord/sluttrapport-prosjekt-jasskatrygg-til--styringsgruppa.pdf>

Sámediggi lea maid lokten ášši mánnga riikkaidgaskasaš arenai. ON nissonkommišuvnna jahkásaš čoahkkaneapmi lea leamaš hui deatalaš dan oktavuodas. Fáddá lea loktejuvvon riikkaidgaskasaš arenaide, ja gieđahallojuvvon álgoálbmotoktavuodas. Álgoálbmogat gillájit eanet veahkaválddi go eanetlohkoálbmogat. Dat lea ávkkálaš máhttu mii sáhtta čujuhit sivaide ja strategiijaide mo viidáseappot bargat veahkaválddi vuosttaldemiin sámi servodagain.

Sámi álbmot Norggas lea privilegerejuvvon máilmmi eará álgoálbmogiid ektui, go mis lea vejolašvuohta gulahallat eiseválddiiguin sihke nationála ja riikkaidgaskasaš áššiid birra. Dat bidjá midjiide morálalaš ovddasvástádusa das ahte veahkehit eará álgoálbmogiid vuosttaldit dan veahkaválddi maid sii maid vásihit.

Boahttevaš hástalusat

Dutkan

Ain ii leat vel doarvái máhttu veahkaválddi birra lagas gaskavuodain sámi servodagas. Dálá dutkan suorggis lea addán muhtun muddui máhtu, muhto ain váilu ollu ovdalgo mis lea ollislaš máhtovuoddu. Veahkaválddegillájeddjiid, dás maiddái mánáid ja illasteddjiid, lea maid lea dárbu dutkat. Seammás ferte veahkaválddi geahččat álgoálbmot perspektiivvas. Kolonialiseren ja dáruiduhttin streassafáktorin ja sivvan destruktiva láhttenvugiide leat dakkár bealit maid birra mii berrešeimmet diehtit eanet. Berre geahčadit lagabui daid struktuvrraid mat dagahit sámiid erenoamáš rašit veahkaválddi ektui.

Veahkkeapparáhta

Dál ii leat doarvái buorre fáladat olbmuide geat gillájit veahkaválddi. Váilevaš gelbbolašvuohta sámi gielas ja kultuvrras dagaha ahte sámi veahkaválddegillájeddjiin ja illasteddjiin ii leat seamma dikšofáladat go álbmogis muđui. Olámuttolaš heahteguovddážit main lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuohta leat ovdamearkan dárbbášlaš doaimbajuide. Gelbbolašvuodálokten dárbbášuvvo dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusas, politiijas, skuvllas ja mánáidsuodjalusas. Máhttu veahkaválddi birra sámi servodagain ferte gullat profešuvdnaohpuide.

Nationála doaimbaplána

Veahkaválddi eastadeapmi ja doaimbajuid hábmen lea stáhta ovddasvástádus. Ráđđehus lea eiseválddeorgána eastadeamis veahkaválddi, ja das lea ovddasvástádus dán suorggi ruhtadeamis. Danne lea ráđđehusa ovddasvástádus hábmet ja ruhtadit doaimbaplánaid ja doaimbajuid veahkaválddi vuostá sámi servodagain.

Sámediggi lea, ovtta mánngga organisašuvnnain ja ásahusain, bargan guhkit áiggi oččodemiin nationála doaimbaplána veahkaválddi vuostá. Ráđđehus lea hábmemin nationála doaimbaplána veahkaválddi birra lagas gaskavuodain sierra kapihttaliin veahkaválddi birra sámi servodagain. Sámediggi lea árjjalaččat váikkuhan dán bargui, ja lea bivdán čađahuvvot konsultašuvnnaid doaimbaplána doaimbajuid birra. Áigumuš lea almmuhit doaimbaplána jagi 2021.

Guottuid rievdadeapmi

Sámediggi sáhtta leat mielde rievdadeamen guottuid ja váikkuhit rabasvuhtii fáttá birra. Dárbu lea rievdadit sohkaeallerollaid sámi servodagain. Rabasvuohta fáttá birra njunuš sámi luohttámušolbmuid bealis addá signálaid ahte fáttá ferte váldit duodas. Dat ii leat priváhtaášši go olbmot gillájit veahkaválddi. Ášši gullá politiijii ja riekteiseváldái. Ovddasvástádusa ja siva ferte loktet eret gillájeddjiin ja bidjat veardeahkkiide.

Guovddáš instánsaid bealis lea dovddahuvvun ballu das ahte lea go son sierra doaimbaplána sámi álbmoga váráš, mielde stigmatiseremin sámi álbmoga. Sámediggi lea

hilgon dán balu, ja čujuhan dasa ahte veahkaválddi vuosttaldeami sávaldat bohtá sámi servodagas alddis. Veahkaváldestatistihkka sáhtá iešalddis leat stigmatiserjeaddjin, eai fal dat doaibmabijut mat galget vuosttaldit dan.

Máhtu ja guottuid implementeren skuvlii ja mánáidgárdái

Buorre eastadanbargu álgá árrat eallimis. Lea maid deatlaš almmustahttit illastemiid ja veahkaválddi nu árrat go vejolaš. Sámi ohppiin ja mánáidgárdemánáin lea vuoigatvuohta oažžut dakkár diehtujuohkima veahkaválddi birra mii lea heivehuvvon iežaset gillii ja kultuvrii. Sámedikkis lea ovddasvástádus das ahte ráhkadit sámi pedagogalaš ávdnasiid ja oahpponeavvuid veahkaválddi ja illastemiid birra mat sáhttet geavahuvvot skuvllas. Sámediggi mearrida oahppoplánaid sámegeielas ja ovttrasráđiin Máhttodepartemeanttain sámi sisdoalu nationála ja sámi oahppoplánabuktosis.

Mánáidáittardeaddji lea raporttastis «*Alle kjenner noen som har opplevd det*»²⁰ seksuála il birra čujuhan dasa ahte eai gávdno oahpponeavvut sámegeillii geavaheami várás skuvllas rájaid bidjama, gaskavuođaid ja seksuála rihkkumiid birra. Mánáidáittardeaddji čujuha dasa ahte Sámedikkis lea ovddasvástádus oahpponeavvoráhkadeamis ja rávve Sámedikki sihkkarastit ahte ráhkaduvvojit oahpponeavvut sámegeillii fáttás.

Sámediggi lea bargamin oahpponeavvuid ráhkademiin skuvlla várás fáttá birra.

Viidásat bargu

Veahkaváldi sámi servodagain berre árvvoštallojuvvo olmmošrievttálaš oktavuođas. Stáhtas lea geatnegasvuohta álggahit positiiva doaibmabijuid sihkkarastin dihtii sámi veahkaválddegillájeddjiid olmmošvuoigatvuođaid. Dat čuovvu Vuodđolága 92. paragrafas stáhta geatnegasvuođa birra árvvusatnit ja sihkkarastit olmmošvuoigatvuođaid, ja geatnegahtá stáhta aktiivvalaččat fuolahit vuoigatvuođaid. Váikkuhangaskaoamit mat leat guoskevaččat stáhta geatnegasvuhtii sihkkarastit olmmošvuoigatvuođaid, leat lágat ja daid beaktillis giehtaguššan. Stáhta galgá maiddá eastadit olmmošvuoigatvuođarihkkuimiid riskka. Go eiseválddit dovdet dakkár riskafáktoara mii áitá olmmošvuoigatvuođaid, de dat sáhtá leat ovddasvástáduseaktudeaddjin jus sii eai geavat iežaset válddi dasa ahte doaibmat dakkár vugiin mii jávkada riskka. Váilevaš doaibmabijut dan várás ahte suodjalit sámi álbmoga veahkaválddi vuostá, sáhttet dan geažil árvvoštallojuvot olmmošvuoigatvuođa rihkkumin.

2.3.3 Mihttu

Sámi servodat mas buohkat ellet almmá balu, veahkaválddi ja illastemiid haga.

2.3.4 Strategiiijat

- Bargat servodaga várás mas ii leat veahkaváldi.
- Váikkuhit, gulahallama ja konsultašuvnna bokte eiseválddiiguin, dasa ahte hábmejuvvojit dásseárvosaš fálddagat sámi illasteddjiid ja veahkaválddegillájeddjiid várás.
- Bargat stuorát rabasvuođa ala veahkaválddi birra lagas gaskavuođain ja seksuála illasteami birra miellaguoddbarggu bokte.

²⁰ <https://www.barneombudet.no/uploads/documents/Publikasjoner/Fagrapporter/Alle-kjenner-noen-som-har-opplevd-det.pdf>

- Váikkuhit eanet máhttui rájáid bidjama, gaskavuodaid ja seksuála illastemiid birra oahpponeavvuid ráhkadeami bokte.
- Nannet dutkama veahkaválddi birra sámi servodagain.
- Váikkuhit dasa ahte ásahuvvo riikkaidgaskasaš ovttasbargu veahkaválddi vuosttaldeami oktavuodas álgoálbmogiid vuostá.

2.4 Doaibmavádjit sápmelaččat

eallin lea nu álki dál
 olbmot eai oainne mu
 oidnet dušše
 mu ruoná vuovttaid²¹

Ánne Márjá Guttorm Graven

Álgoálbmotjulggaštusa artihkal 22

1. Dán julggaštusa čađaheami oktavuodas galget erenoamážit deattuhuvvot dat vuogatvuodát ja erenoamáš dárbbut mat leat álgoálbmogiid vuorrasiin, nissoniin, nuorain, mánáin ja doaibmavádjit olbmuin.

²¹ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s.35.

Ketil Lenert Hansen, Hege Gjertsen, sámediggepresideanta Aili Keskitalo ja Line Melbøe dutkanraporttain “Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse”. Govva: Sámediggi.

Sámediggi háliida erenoamáš fokus sápmelaččaide geain lea doaimbavádjitvuoha. Dát lea dakkár fágasuorgi mii uhccán lea gieđahallojuvvo deattuhettiin sámi álbmoga hástalusaid ja dárbbuid. Manimus jagiid lea dattetge dat bohtán áššelistii dutkama bokte ja raporttain daid sápmelaččaid dili birra geain lea doaimbavádjitvuoha.

2.4.1 Rámmat ja definišuvnnat

«Dat árbevirolaš medisiinnalaš áddejupmi doaimbavádjitvuodas ahte dat lea dávda ja gillámuš, lea ain sihke eanaš olbmuid, politihkkáriid, mearrideddjiid ja fágaolbmuid dábáleamos oaidnu ja erenoamážit mediaid oaidnu go sii máinnašit min.

Dat ahte geahččat olles olmmošjoavkku buohccin, čiehká dan duohtavuoda ahte eatnašat mis eai leat buohcamin eai ge gillámin. Mii leat dego eanaš olbmot, seamma dárbbuiguin ja sávaldagaiguin go buohkat earát ge, muhto go mii ássat dakkár servodagas mii lea heajut heivehuvvon olbmuide geat vázzet, gullet, oidnet ja fihttejit eará láhkai go eatnašat, de ráddjejuvvojit min vejolašvuodát oassálastit dásseárvosaččat dahje hehttejuvvojit dan geažil mo servodat lea hábmejuvvon ja olbmuid guottuid ja vuordámušaid geažil midjiide.

Dat jurddašeapmi ahte mii leat buohccit mat vuosttažettiin dárbbasit divššu ja fuolahusa, dagaha sihke sávakeahtes passiviserema ja olggušteami, ja ráddje servodaga vejolašvuođaid ávkkástallat daid eallinvásáhus-, máhtto- ja doaibmanresurssaiguin mat duháiid doaibmavádjit nissoniin ja albmáin lea.

Eanet máhttu, ođđa áddejupmi ja eanet fokus buot olbmuid dásseárvui ja gáibádussii dásseárvui buohkaide, dagaha ahte servodat ferte ođđasis áddet min, ja mii lea sivvan dasa ahte doaibmavádjitvuotta čuožžila.»

Norgga Handikaplihtu jagi 2020 strategijjas doaibmavádjigiid dásseárvvu várás

Olbmuid geain lea doaibmavádjitvuotta, sáhtta juohkit čuovvovaš váldojoavkun:

- Olbmot geain lea oaidnovádjitvuotta
- Olbmot geain lea lihkanovádjitvuotta
- Olbmot geain lea gulluvádjitvuotta
- Olbmot geain lea ovdánavádjitvuotta
- Olbmot geain lea psykososiála doaibmavádjitvuotta

Ovdánavádjitvuotta lea mánga iešguđet diagnosa ja dilálašvuođa čoahkkenamahas mii čatnasa kognitiiva, gielalaš ja sosiála váttisvuođaide. Ovdánavádjitvuotta gullá bajit doahpagii doaibmavádjitvuottii.

Máilmmi dearvvašvuođaorganisašuvdna definere doaibmavádjitvuotta ná:

Dilálašvuohta návccaid ja doaibmadási maŋŋonan dahje váilevaš ovdáneami geažil, man dovdomearkan erenoamážit lea gálggaid hehttejupmi ovdánavádjitvuodas, gálggat mat váikkuhit oppalaš intelligeansadássái, ovdamearkka dihtii kognitiiva, gielalaš, motoralaš ja sosiálalaš dássái. Ovdánavádjitvuotta sáhtta dihttot ovtta eará psyhkalaš ja somáhtalaš gillámušaiguin dahje daid haga.

Dán suorggis ii leat ovttalaš doabageavaheapmi sámegeielas. Danne sáhtta doabageavaheapmi šaddat eahpedárkil. Gávdnojit gal muhtun boarrásat doahpagat, muhto dat sáhttet áddejuvvot loavkašuttin.

2.4.2 Stáhtus ja hástalusat

Dál jagi 2020 lea doaibmavádjigat vealaheapmi dáža ja sámi servodagain oalle dábálaš. Diehtemeahttunvuotta bohciidahtta dávjá ovdagáttuid ja myhtaid. Guri Tyldum Fafo-raporta «Holdninger til diskriminering, likestilling og hatprat» (raporta 2019:03) duođašta ahte leat uhccán olbmot geat jáhkket ahte doaibmavádjigat gillájit vealaheami. Fafo-raportta loahppajurdda lea ahte orru leamen uhccán diehtu álbmogis oppalaččat daid vásáhusaid birra mat doaibmavádjigiin leat vealaheami ja vaššiháladeami oktavuodas.

Doaibmavádjigat fertejit dohkkehuvvot ollesárvosaš servodatlahttun, ja servodaga ovdagáttuid ferte njeaidit. Vejolašvuohta beassat ieš birget ja oassálastit servodahkii, eaktuda ahte čálgostáhta váikkuhangaskaoamit gokčet ássiid dárbbuid.

Ođđasat dutkan sáhtta čujuhit dasa ahte muhtun doaibmavádjit sápmelaččat dovdet iežaset errejuvnon iežaset gielas ja kultuvrras go daddjojuvvo ahte sis eai leat návccat oahppat guokte giela, namalassii dárogiela ja sámegeiela. Muhtumat eai ge oáččo vejolašvuođa válljet sámegeiela vuosttašgiellan. Boađusin das go eai sáhte hállat dahje áddet sámegeiela, lea ahte sin oktavuotta iežaset bearrašiin, fierpmádagain ja báikegottiin ráddjejuvvo. Nu sis lea ráddjejuvnon vejolašvuohta oassálastit sámi kultuvrii ja ovddidit iežaset sámi identitehta.

Seammás vásihit muhtun doaibmavádjit sápmelaččat ahte sii eai ovttaiduva doarvái bures dáža eanetlohkoservodahkii. Muhtumiidda lea dat riska ahte eai oaččo saji eai sámi eai ge dáža birrasiidda, ja sin mielas sis ii leat gullevašvuohta ii gosage.

Doaibmavádjit sápmelaččat vásihit ahte sii fertejit válljet gaskal dárbbášlaš dearvvašvuođa- ja fuollabálvalusaid ja vejolašvuođa oažžut sámi giela ja kultuvrra. Jus galggašedje oažžut dárbbášlaš čálgobálvalusaid, de fertejit fárret dakkár guovlluide gos ássat uhccán eará dahje eai oppanassiige eará sápmelaččat, ja gos lea hui váttis oažžut sáme giela skuvllas dahje oktavuoda sámi birrasiiguin ja bearrašiin.

Doaibmavádjit sápmelaččat sáhttet maid gillát givssideami, vaššicealkámušaid, veahkaválddi ja illasteami. Sii vásihit maid hástalusaid psyhkalaš dearvvašvuođa ja máhtu ja gelbbolašvuođa oktavuodas das mo eastadit, almmustahttit ja čuovvulit dakkár hástalusaid. Dasa lassin váilu mis máhttu vejolašvuođaid birra dasa ahte searvat bargoeallimii ja demokrátalaš proseassaide.

Boahttevaš hástalusat čilgejuvvojit davviriikkalaš dutkanprošeavttas «*Olbmot geain leat doaimmashehttejumit ja sámi duogáš*».²² Váldočuoggáid sáhtta čeahkkáigeassit ná:

Doaibmavádjit sápmelaččaid dilli molsašuddá sihke bajásšaddaneavttuid, iežas sámi duogáži čatnaseami, sohka beali, doaibmavádjitvuođašlája, agi ja ássanbáikki vuođu jna. Seammás lea norgalaš čálgoapparáhtas ain stuorra dárbu máhttui sámi kultuvrra, giela ja identitehta birra, ja stuorát diehtomielalašvuohta das maid dat geavadis mearkaša.

Fidnomáhtolaš čálgobargit fertejit máhtolašvuođain dustet hástalusaid mat čatnasit sámi kultuvrii.

Dutkosa loahppajurdda lea ahte veahkkeapparáhta bálvalusheiveheamis doaibmavádjit sápmelaččaide leat váilevašvuođat, mii sáhtta dagahit váddáseabbon fidnet bálvalusaid ja ahte bálvalusat leat vátnát.

Njuolggadusat ja strategiijat fertejit hábmejuvvot dasa mo sámi gielddat galget bargat vai sihkkarastojuvvo ahte hástalusat doaibmavádjit sápmelaččaid ektui leat mielde buot surggiin ja buot dásiin.

Dát iskkadeapmi čájeha seamma sojuid go ovddeš eallindilleiskadeamit ge: sámi guovlluid ovdánanvadjigiin leat seamma láhkai go ovdánanvadjigiin muđui ge, heajut eallindilit go álbmogis muđui dakkár surggiin go ássandilis, oahpus, barggus, dearvvašvuođas, sosiála fierpmádagain, astoáiggis ja iešmearrideamis. Dasa lassin sii gillájit eanet givssideami ja veahkaválddi go earát.

Muhtun surggiin leat dasa lassin stuorra erohusat eallindiliin ovdánanvadjigiid gaskkas geain lea ja geain ii leat sámi duogáš, erenoamážit go guoská psyhkalaš dearvvašvuhtii ja givssideapmái. Givssideami oktavuodas leat maid sohka beallásaš erohusat, mas nissonat gillájit eanet go albmát.

Organisašuvnnat

Doaibmavádjit olbmuin eai leat sierra sámi organisašuvnnat mat ovddastit sin. Gávdnojit dušše dáža organisašuvnnat main sámit uhcit eanet leat mielde.

²² <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf>

2.4.3 Mihttu

Sámi servodat mas doaibmavádjigiin leat seamma vuoigatvuođat ja vejolašvuođat.

2.4.4 Strategiijat

- Váikkuhit stuorát rabasvuhtii ja dohkkehussii doaibmavádjitvuođa ektui miellaguoddbarggu bokte.
- Čalmmustahttit erenoamážit doaibmavádjitvuođa go sámi oahppoplánat hábmejuvvojit.
- Ovddidit ođđaáiggi sámi terminologijja doaibmavádjitvuođa suorgái.
- Váikkuhit eanet demokrátalaš oassálastimii doaibmavádjigiid váráš Sámedikki válgaráhkkananbarggu bokte.
- Eanet gulahallan ja ovttasbargu doaibmavádjigiid organisašuvnnaiguin ja servviiguin.
- Váikkuhit dasa ahte oppamáilmmálaš hábmen sihkarastojuvvo gálvvuid ja bálvalusaid oastima oktavuodas ja dan oktavuodas go juolluduvvojit ruđat iešguđet prošeavttaide.
- Váikkuhit raporteremii ON konvenšuvdnii doaibmavádjigiid vuoigatvuođaid birra (CRPD).
- Jahkásaččat čalmmustahttit ON riikkaidgaskasaš doaibmavádjigiid beaivvi, juovlamánu 3. b.
- Fokuseret doaibmahehttejuvvon olbmuide vuodđoealáhusain.

2.5 Vaššicealkámušat ja vašširihkolašvuohta

jus mus livččii
geasa muitlivččen
livččen áigá
lohkka uvssa duohken
vilges seinniide
geahččamin²³

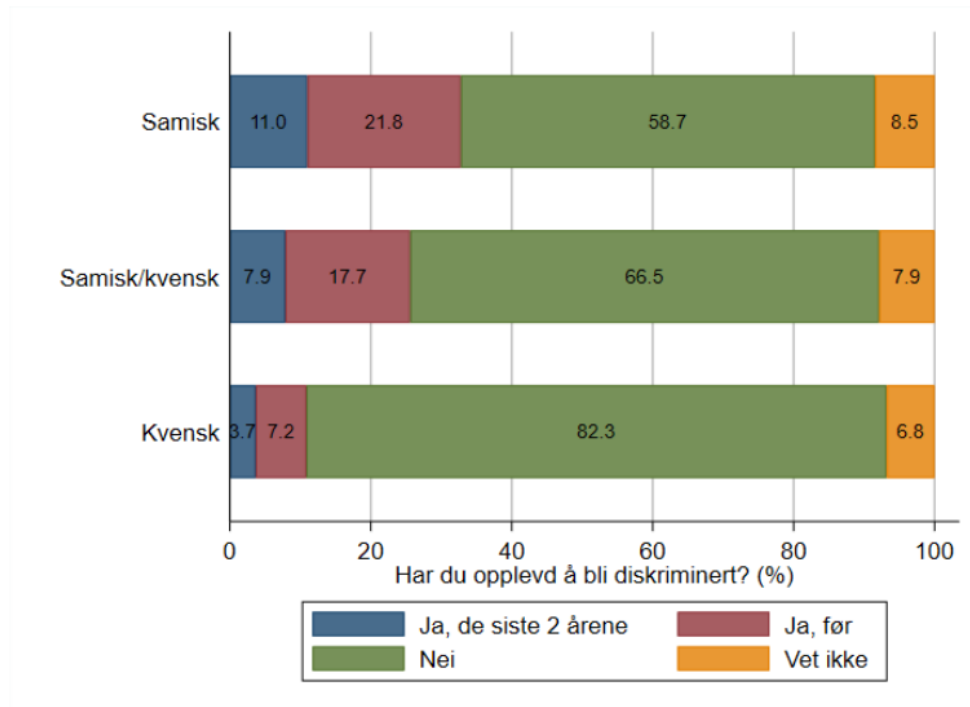
Ánne Márjá Guttorm Graven

²³ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s.33.

SELVOPPLEVD DISKRIMINERING

Totalt 5 624 av 5 645 samiske/kvenske/norskfinske deltakere (99,6 %) hadde svart på spørsmålet om de har opplevd å bli diskriminert.

Figur 30: Selvopplevd diskriminering på tvers av etnisk gruppe

Figuren viser hvor stor andel av de som har samisk, samisk/kvensk/norskfinsk eller kvensk/norskfinsk bakgrunn som har opplevd å bli diskriminert de to siste år eller før. Det er en høyere andel av de som har samisk bakgrunn som har opplevd diskriminering sammenliknet med de som har kvensk/norskfinsk bakgrunn, både siste 2 år og før. Én av tre i samisk gruppe rapporterer at de har blitt diskriminert, mens kun én av ti kvener uten samisk bakgrunn rapporterer dette.

Govva: Šearbmagovva Álbmotdearvvašvuodáiskkadeamis Romssas ja Finnmárkkus cuoŋománus 2020.²⁴

Ollu sápmelaččat leat dieđihan vaššicealkámušaid birra ja maddái vašširihkolašvuoda birra ollu ovdalgo sosiála mediat oainnusmahttigohte dan hui čielgasit. Dat historjjálaš oaidnu ahte sápmelaččain lea vuolit árvu, lea vuolggahan vaši ja kommentáraid main lea negatiiva sisdoallu. Dáruiduhttinpolitihkka lei mielde duolbmamin sámi identitehta ja kultuvrra.

2.5.1 Rámmat ja definišuvnnat

Vaššicealkámušat ja vašširihkolašvuoha

Vaššicealkámušain ii leat oktasaš definišuvdna, ii Norggas ii ge riikkaidgaskasaččat. Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji definišuvnnat addet buori vuodu dasa ahte áсахit buori áddejumi ja digaštallama suorggis.

²⁴ https://www.tffk.no/f/p1/i2c5ac7f4-6b0d-485d-96d2-a68d9de030c2/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf

“Vaššicealkámušat leat árvvohuhtti, uhkideaddji, oaguheaddji dahje stigmatiserejeaddji cealkámušat mat čuhcet indiviidda dahje joavkku gutnálašvuhtii, beaggimii ja stáhtusii servodagas dakkár gielalaš ja visuála váikkuhangaskomiiguin mat ovddidit negatiivva dovduid, guottuid ja áddejumiid dakkár dovdomearkkaid vuođul, nu go čearddalašvuođa, oskku, sohkaheami, doaibmavádjivuođa, seksuála soju, sohkahealledovddaheami, sohkahealleidentitehta ja agi vuođul.”

“Muhtun vaššicealkámušat adnojuvvojit vašširihkolažžan dannego daidda gusto Rágggáštuslága § 185 vaššicealkámušaid birra dahje Rágggáštuslága § 186 vealaheaddji daguid birra. Dasa lassin sáhttet mánga eará rágggáštusmerrema, nu go rumašillasteamit, áitagat ja vahágahttimat árvvoštallojuvvot roavván go dat čađahuvvojit gillájeaddji liikeivnni, nátionála dahje čearddalaš vuolgaga, oskku, homofiila soju dahje doaibmavádjivuođa geažil. Vaššicealkámuš rievdá lobálašvuođas lobiheapmin go cealkámuš oalgguha veahkaváldái dahje áitá veahkaváldiin.”

“Sátnefriijavuohhta lea mearriduvvon Vuodđolága paragrafas 100, ja lea dat friijavuohhta mii buot olbmui lea dovddahit iežaset oaivila, ja háliidit dadjat man nu birra, beroškeahttá makkár media son háliida geavahit, ja eiseváldiid seaguheami haga dasa. Sátnefriijavuohhta adnojuvvo deatalaš oassin riektestáhtas ja demokratiijas Norggas. Dievaslaš sátnefriijavuohhta ráddjejit rágggáštuslága mearrádusat vašširihkolašvuođa birra.”

Digitála mediat leat vaššicealkámušaide buvttihan ođđa ja govda fátmastanguovllu. Danne ferte sámi servodat dustet ođđa hástalusaid. Sámi mánát ja nuorat gillájit eanet vaššicealkámušaid ja dakkár digitála vuođđovuogádagain gos rávesolbmot eai álo sáhte sin suodjalit. Vaššicealkámušat sápmelaččaid vuostá valástallanarenain ja -birrasii leat ožžon eanet fuomášumi. Mii oaidnit ahte áššiin, mas lea sáhka boazodoalus, vásihit mánát, nuorat ja rávisolbmot vaššicealkámušaid iežaset dahje bearrašiidiset bargoduogáža geažil. Dárbu lea oazžut eanet dihtomielalašvuođa dan birra ja buriid doaibmabijuid dan vuostá.

Vaššicealkámušat leat mángii váikkuhan sámi servodatdigaštallamii, ja leat áittan demokrátalaš oassálastimii ja sátnefriijavuhtii sámi servodagain. Ovdamearkan dasa lea ahte Nordlys aviisa válljii jagi 2019 giddet nordnorskdebatt.no kommentárasaji sápmelaččaid hárdima geažil.

Borgemánu 2019 čuočuhii dr. juris ja ovddeš alimusriekteduopmár Jens Edvin Skoghøy muhtun NRK kronihkas ahte muhtun duopmáriin leat leamaš negatiiva guottut sápmelaččaid vuostá, ja ahte dat sáhtta leat váikkuhan daid áššiid bohtosiidda maid Alimusriekti lea meannudan.

Deatalaš lea maid čujuhit daidda vaššicealkámušaide mat geavahuvvojit ja vaššái mii dáhpáhuvvá siskkáldasat sámi servodagas sohkaheami, seksuálaveahádagain, doaibmavádjivuođa ja bargoduogáža geažil. Dál lea uhccán máhttu dán suorggis ja danne dárbašuvvo suorggis gealbolokten.

2.5.2 Sáhtus ja hástalusat

Sámi logut 9 muitala dan vealahusa gávdnoštumi birra maid sámit ieža leat vásihan. Dutkkus lea čađahuvvon čohkkejuvvon loguid vuođul Saminor 2 jagi 2012 iskkadeamis ja guoská jahkejoivkui 18-69 geat dieđihit iešguđetlágan vealahemiid birra maid sii ieža leat vásihan. Válljenmunis lea sullii okta viđas vásihan vealaheami, ja goalmmádas dadjá ahte vealaheami lea dáhpáhuvvon maŋimus guovtti jagis. Sámit vásihit mealgat dávjjit vealaheami go eanetlohkodážat. Dutkkus ii atte doarvái buori gova go guoská

vaššicealkámušaid ja vašširihkolašvuođa gávdnoštupmái. Viidáseappot dieđihit dat sápmelaččat geat ássat definerejuvvon sámi giellaguovlluid olggobealde, eanemus vealaheami. Nana sámi identitehta ja doarjja bearraša bealis, sáhtta čájehuvvot suodjalanfáktorin dearvvašmeahtunvuođa ovddeami vuostá daid sápmelaččaid gaskkas geat vásihit vealaheami ja hárdima.²⁵

Jagi 2016 almmuhuvvui ráđđehusa áigodaga 2016 – 2020 strategiija vaššás cealkámušaid vuostá. Sámediggi lei mielde referánsajoavkkus ja geigii čálalaš árvalusa sámi servodaga hástalusaid birra. Liikká bohte hástalusat vaššás cealkámušaid oktavuodas sápmelaččaid vuostá uhccán ovdan strategiijas.

Politiiija jagi 2018 statistihkka muitala ahte vašširihkolašvuođaid váidimiid lohku lea lassánan 13,7 % jagi 2017 rájes 2018 rádjai. Lassáneapmi lea leamaš dássit jagi 2014 rájes. Dát statistihkka ii čilge vaššicealkámušaid váidimiid sámi čearddalašvuođa geažil.

Suorggis lea leamaš ovdáneapmi dainna lágiin ahte vuosttaš geardde lea celkojuvvon duopmu Hålogalándda lágamánnerievtis jagi 2019. Muhtun almmái dubmehalai 18 beaivi evttolaš giddagassii ja oaččui 15 000 ruvdnosaš sáhu vaššicealkámušaid geažil nehtas sápmelaččaid vuostá. Hålogalándda lágamánneriekti nannii ahte cealkámuš lei sápmelaččaid roavva árvvohuhttin. Dubmehallojuvvon almmái čilgii rievttis ahte son čálii dan go son ahkidušai ja háliidii leikkastallat.

LH-2019-36965	
Instans	Hålogaland lagmannsrett – Dom
Dato	2019-05-24
Publisert	LH-2019-36965
Stikkord	Strafferett. Hatefulle ytringer. Etnisk gruppe. Samer. Grovt uaktsomt.
Sammendrag	En mann var dømt i tingretten for forsettlig brudd på straffeloven § 185 . Det ble anket over bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet. For lagmannsretten var hovedspørsmålet om en kommentar tiltalte hadde lagt ut på facebook-siden til en avis var diskriminerende eller hatefull slik disse begrepene er definert i straffeloven § 185 . Etter en konkret vurdering kom lagmannsretten til at de objektive vilkårene i § 185 var oppfylt. Flertallet fant det bevist at tiltalte hadde handlet grovt uaktsomt. Straffen ble satt til 18 dagers betinget fengsel og en bot på kroner 15 000. Henvisninger: Straffeloven (2005) §185
Saksgang	Salten tingrett TSALT-2018-159702 – Hålogaland lagmannsrett LH-2019-36965 (19-036965AST-HALO). Om rettskraft
Parter	A (advokat Tor Haug) mot Nordland statsadvokatembeter (politifullmektig Gaute Bendos Rydmark).
Forfatter	Lagdommer Kari Mjøhus og lagdommer Aksel-Bernhard Berggren. Meddommere: stabsleder Gro Monsen, daglig leder Elin Smith-Hansen, HMS ansvarlig Dan-Viggo Vårum, lab.assistent v/Diag. patologi ved NSS Milly Johansen og gårdbruker Helge Johan Jørgensen.
Henvisninger i teksten	Grunnlova (1814) §100 Straffeloven (1902) §135a Rasediskrimineringskonvensjonen (1966) a4 Straffeprosessloven (1981) §321, §436 Menneskerettsloven (1999) EMKN A10, SPN A19 Straffeloven (2005) §10, §34 Likestillings- og diskrimineringsloven (2017) §5

Govva: Šearbmagovva lovdata.no neahttasiiddus.²⁶

Facebookas lea «Dokumenter samehetsen.» nammasaš joavku. Dát joavku lea oainnusmahttan muhtun vaššicealkámušaid nehtas, ja lea šaddan digaštallanarenan dan birra gos dat bohtet dat vaššicealkámušat mat gilvojuvvojit ja daid hivvodaga birra.

Čakčamánu 2019 gillái almmái veahkaválddi heajain go son lei sápmelaš. Illasteaddji dajai ahte sus lei nu miella sealgádit sápmelačča. Dáhpáhus máinnašuvvui báikkálaš ja nátionála median, ja dagai vašširihkolašvuođafáttá sápmelaččaid vuostá áigeguovdilín.

²⁵ Friborg, O., Sørli, T. og Hansen K.L (2017) *Resilience to Discrimination Among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR2 Study*.

²⁶ LH-2019-36965

Sámediggepresideanta Aili Keskitalo celkkii: «Mii eat dohkket dan ahte dušše gávtti coggat, lea provokašuvdnan earáide.»

Mentála dearvvašvuođa nuorat leat álggahan kártenprošeavtta nuorra sámiid psyhkalaš dearvvašvuođa birra. Dan barggus kártejuvvojit vaššicealkámušat ja vašširihkolašvuohta sámiid vuostá. Áigumuš lea almmuhit prošeavtta juovlamánus 2020, ja dat sáhtá addit árvvolaš máhtu fáttá birra.

Árvalusaid oktavuođas namuhuvvon doaibmaplánii lágidii Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji álbmotčoahkkima Kárášjogas geassemánus 2019 rasismafáttáin. Čoahkkimis gieđahallojuvvojedje dakkár áššit go iešguđet bealit struktuvrralaš rasismmas, árgabeaiverasisma ja organiserejuvvon rasisma. Čoahkkimii lei stuorra beroštupmi ja ollugiin lea dárbu mitalit maid sii leat gillán.

Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji lea čállán raportta vaššicealkámušaid birra muhto ii leat olus deattuhan vaššicealkámušaid sámi álbmoga vuostá. Áittardeaddji dieđiha maiddáid uhccán oktavuođaváldimiid sámiid bealis vaššicealkámušaid birra. Ovttasbarggus Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddjiin plánejuvvo dutkat vaššás cealkámušaid nehtas sámi mánaid ja nuoraid vuostá.

Áittardeaddji lea raporttastis ON olmmošvuoigatvuođalávdegoddái jagi 2018 čujuhan váilevaš duođaštusa álbmoga guottuid birra sápmelaččaide, vaikke vel dutkan čájeha ge ahte sápmelaččat vásihit rihkkumiid deaivvadeamis eanetlohkoservodagain. Rávvgiinnis dovddahii ON balu daid vaššás cealkámušaid ja dan vašširihkolašvuođa geažil maid sámi álbmot gillá, ja bivddii Norgga čađahit doaibmabijuid dan vuostá.

2.5.3 Mihttu

Sámi servodat vaššicealkámušaid ja vašširihkolašvuođa haga.

2.5.4 Strategijjat

- Bargat dan ala ahte sámit besset searvat almmolaš digaštallamii almmá dárbašit gillát vealaheami ja vašširihkolašvuođa.
- Váikkuhit dutkamii ja máhttui fáttá birra.
- Bargat dan ala ahte ásahit ollislaš strategijja vaššicealkámušaid ja vašširihkolašvuođa vuostá.
- Váikkuhit nana sámi identitehta ovddideapmái.
- Váikkuhit dasa ahte vaššicealkámušat ja vašširihkolašvuohta almmustahttojuvvojit, raporterejuvvojit ja váidojuvvojit.
- Bargat dan ala ahte ásahit diehtomielalašvuođa vaššicealkámušaid ja vašširihkolašvuođa váikkuhusaid birra.
- Guovdilastit vaši, mii dáhpáhuvvá siskkáldasat sámi servvodagas.

3 Ekonomalaš ja hálddahušlaš váikkuhusat

Sámediggeráđđi mearrida sierra doaibmaplána čuovvuleami várás

Čuovvuleapmi Sámedikki jahkásaš bušehtaid bokte

4 Mildosat

Rievttálaš gáldu

Dásseárvo- ja vealahusláhka

Geassemánu 16. b. 2007 mannosáš lága nr. 51, dásseárvvu ja vealahangildosa birra. Ulbmil lea ovddidit dásseárvvu ja hehttet vealaheami buot osiin servodagas. Láhka bođii fápmui ođđajagimánu 1. b. 2018 ja bohtá njealji ovddeš lága sadjái.

Dásseárvu lága áddejumis galgá áddejuvot govdadit, ja guoskat dásseárvui, ovttalágan vejolašvuođaide ja ovttalágan vuoigatvuođaide. Dásseárvoláhka gieldá vealaheami sohkabeali, áhpehisvuođa, riegádahttinpermišuvnna dahje adopšuvdnapermišuvnna, fuolahusdoaimmaid, čearddalašvuođa, eallinoainnu, doaibmavádjitvuođa, seksuála soju, sohkabealleidentitehta, sohkabealledovddaheami ja agi geažil dahje dáid vuođuid ovtastusaid geažil, gč. lága § 6. Dásseárvoláhka gusto buot servodatsurggiide, gč. lága § 2.

Sámediggi lea konsulteren ođđa dásseárvo- ja vealahuslága birra.

Vealahusáittardeaddjiláhka

Ođđajagimánu 1. b. 2018 bođii ođđa láhka Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji ja Vealahusnammagotti (vealahusáittardeaddjiláhka) birra fápmui. Láhka lea mielde nannemin Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji váikkuheaddjain, seammás go vealahuslága giehtaguššan šaddá beaktilat Vealahusnammagotti ásahemiin.

Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji galgá bargat dan ala ahte ovddidit dásseárvvu ja hehttet vealaheami buot servodatsurggiin sohkabeali geažil. Buohkat sáhttet váldit oktavuoda Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddjiin oažžun dihtii bagadusa dásseárvo- ja vealahuslága birra. Dasa lassin bearráigeahččá Dásseárvo- ja vealahusáittardeaddji ahte eiseválddit čuvvot ON-konvenšuvnnaid vuodoolmmošvuoigatvuođaid birra. Vealahusnammagoddi giehtaguššá váidagiid lánkarihkkumii. Ođđajagimánu 1. b. 2020 bođii ođđa lánkarievdadus fápmui, mii addá Vealahusnammagoddi válddi giehtaguššat áššiid seksuála vuortnuheami oktavuodas.

ON julggaštus álgoálbmotvuoigatvuođaid birra (UNDRIP – United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

ON julggaštus álgoálbmotvuoigatvuođaid birra dohkkehuvvui ON váldochoahkkimis jagi 2007. Álgoálbmotjulggaštus hábmejuvvui álgoálbmogiid ja stáhtaid lagas ovttasbarggus. Sámedikkis lea leamaš deatalaš váikkuhus dán bargui, ja lea ovddastuvvon šiehtadallamiin.

Álgoálbmotjulggaštus mearrida sihke oktagaslaš ja oktasaš vuoigatvuođaid álgoálbmogiidda, ja vuoigatvuođaid kultuvrii, identitehtii, gillii, bargui, dearvvašvuhtii, ohppui ja eará fáttáide. Dat vuoigatvuođat mat dohkkehuvvojit julggaštusas, gustojit ovttá lánkai nissoniidda ja albmáide. Julggaštus deattuha dan ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta gáhttet ja nannet iežaset ásahusaid, kultuvrraid ja árbevieruid, ja sis leat vuoigatvuohta beassat ovdánit nu mo ieža háliidit ja oidnet dárbbaslažžan.

Julggaštus gielddá maiddái vealaheami álgoálbmogiid vuostá ja deattuha ahte álgoálbmogat galget beassat oassálastit buot áššiide mat gusket sidjiide. Álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta eallit iežaset earáliiggášvuođain ja čuovvut iežaset mihttomeriid ekonomalaš ja sosiála ovdáneapmái.

ON nissonkonvenšuvdna (CEDAW – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)

Jagi 1979 dohkkehuvvui ON konvenšuvdna dan várás ahte heaittihit buot lánan nissonvealahemiid. Norga dohkkehii konvenšuvnna miessemánu 21. b. 1981. Konvenšuvdna lea váldojuvvon mielde Norgga riektái olmmošvuoigatvuođalága bokte. Konvenšuvdna lea ásahuvvon dan várás ahte sihkkarastit nieiddaid ja nissoniid olmmošvuoigatvuođaid. Das leat riikkaidgaskasaččat dohkkehuvvon prinsihpat ja doaibmajut mat galget suodjalit nissoniid buotlágan vealahemiid vuostá. Dat guoská siviila, sosiála, ekonomalaš ja politihkalaš vuoigatvuođaide. Konvenšuvdna suodjala njuolggá, eahpenjuolggá, struktuvrralaš ja mánggabemat vealaheami nissoniid vuostá. Norga lea maid dohkkehan ON nissonvealahankonvenšuvnna lasseprotokolla. Lasseprotokolla addá indiviiddaide ja ovttaskasolmmošjoavkkuide vejolašvuođa oažžut iežaset ášši loktejuvvot nissonvealahuslávdegoddi.

ON-konvenšuvdna doaibmavádjitolbmuid vuoigatvuođaid birra (CRPD – Convention on the Rights of Persons with Disabilities)

ON-konvenšuvdna doaibmavádjitolbmuid vuoigatvuođaid birra dohkkehuvvui ovttajenalaččat ON váldochoahkkimis juovlamánu 13. b. 2006, ja bođii fápmui miessemánu

3. b. 2008. Norga lea geatnegahtta iežas čuovvut konvenšuvnna jagi 2013 dohkkeheami vuodul. Konvenšuvdna galgá sihkkarastit seamma olmmošvuoigatvuođaid doaibmavádjitolbmuide.

Konvenšuvnna váldoulbmil lea

- Ovddidit, suodjalit ja sihkkarastit ahte doaibmavádjitolbmui lea dievaslaš ja dásseárvosaš vuoigatvuohta návddašit buot olmmošvuoigatvuođaid ja vuodđofriijavuodaid
- Ovddidit sin siskkáldas gelbbolašvuođa árvvusatnima

Konvenšuvdna čájeha guđe doaibmabijuid servodat ferte čađahit hehtten dihtii vealaheami ja sihkkarastin dihtii dásseárvvu. Konvenšuvdna cealká ahte olmmošvuoigatvuođat leat oktasaččat ja juogoheamit, ja ahte dárbu lea sihkkarastit ahte doaibmavádjitolbmot sáhttet návddašit iežaset vuoigatvuođaid ollásit, almmá vealaheami haga. Konvenšuvnna leat gávccii prinsihpa maid vuodul buot konvenšuvnna eankilvuoigatvuođat galget dulkojuvvot, ja 50 artihkkala mat válddahit dihto vuoigatvuođaid.

ON konvenšuvdna heaittiheami várás buotlágan nállevealaheami (ICERD – International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)

ON nállevealahuskonvenšuvdna dohkkehuvvui ON Váldochoahkkimis jagi 1965 ja bođii fápmui jagi 1969. Norga ratifiserii konvenšuvnna jagi 1970. Konvenšuvdna lea váldojuvvon mielde Norgga lágaide dásseárvo- ja vealahuslága bokte.

Konvenšuvdna gieldá vealaheami náli, liikeivnni, šaddanvuolgaga dahje nationála dahje čearddalaš ruohttasiid geažil. Konvenšuvnna ulbmil lea fuolahit ahte buohkain leat seamma vuoigatvuođat ja heaittihit buot veallama náli, liikeivnni, šaddanvuolgaga dahje čearddalaš ruohttasiid geažil.

ON nállevealahuslávdegoddi goziha ahte konvenšuvdna doahttaluvvon. Sámediggi lea jagi 2018 hábmen molssaektosaš raportta Norgga raporteremii mii sáddejuvvui ON nállevealaheami heaittiheami lávdegoddái (CERD).